

Kritiek

Na kennisneming van veel commentaren op de rijksbegroting voor 1976, kom je gemakkelijk tot de conclusie dat minister Duisenberg zijn miljardenkoffertje maar weer moet inpakken. De kritiek richt zich vnl. op het forse begrotingstekort. Je zou de kritiek kunnen splitsen in politieke en economische kritiek. Politieke kritiek is gemakkelijk aan te wijzen, al boet ze daardoor niet aan kracht in. In de huidige conflicterende samenleving wordt het steeds meer gebruikelijk de z.g. tegenpartij ten koste van alles aan te vallen. Daarom zal de ploeg-Den Uyl nauwelijks steun ondervinden van de oppositiepartijen en van de werkgeversorganisaties. Tevens zullen om die reden de aan de macht zijnde partijen opbouwende kritiek niet als zodanig herkennen.

Anders is het gesteld met de economische kritiek, die helaas vaak moeilijk van de politieke kritiek is te onderscheiden. Zuiver economische kritiek met aanknopingspunten voor een concreet beleid wordt weinig gegeven. We hebben zo allemaal wel onze ideeën over de economische situatie, maar hoe je de problemen effectief te lijf moet gaan, kan niemand exact aangeven; zelfs de regering niet. Wie rekent bijv. eens uit wat de, eventueel nadelige, gevolgen zijn van een financieringstekort van de overheid van 8% van het nationale inkomen? Wie legt bijv. eens uit dat het nieuwe beleidsprogramma ad. f. 3 mrd. een optimale bijdrage levert aan de werkloosheidsbestrijding? In *ESB* van de vorige week schreef ik daarom dat het visgetij voor de oppositie wel eens gunstig zou kunnen zijn, omdat het CPB geen antwoord geeft op de vraag of herstel van de economie ook mogelijk is met een geringere groei van de collectieve voorzieningen dan gepland.

Uit het voorgaande blijkt dat het voorgestelde beleid wetenschappelijk slecht is gefundeerd. De economische wetenschappen laten de regering in de steek. De regering zal zich vnl. moeten baseren op intuïtie en ervaring. Toch moet worden erkend dat het regeringsbeleid op bepaalde onderdelen weinig inspirerend en inventief is. Beleid wordt niet alleen gemaakt door het uitgeven van geld. Ik zal een belangrijk voorbeeld noemen.

In zijn Woord vooraf bij de *Macro Economische Verkenning* schrijft minister Lubbers: „In de beleidsvoornemens van de regering liggen risico's besloten. . . . De vraag van aanvaardbaarheid van deze risico's wordt bepaald door de vraag of in overleg met het parlement en met de sociale partners voor wat betreft de ontwikkeling van de overheidsuitgaven en de arbeidsvoorwaarden zodanige afspraken gemaakt kunnen worden, dat een herstel van de werkgelegenheidsontwikkeling verzekerd kan worden” (curs. L.H.). Op voorhand gaat de regering er echter vanuit dat de werknemers genoeg zullen nemen met een stijging van het reëel

vrij beschikbare inkomen van vrijwel 0%. Een overlegsituatie met het bedrijfsleven waarin dit soort van afspraken gemaakt wordt, bestaat (nog) niet. Deze materie behoort toe aan de minister van Sociale Zaken die weliswaar vele nota's het licht heeft doen zien, maar weinig inventief is op het gebied van de werkloosheidsbestrijding, de loon-, prijs- en inkomenspolitiek.

Een sociaal akkoord met de werkgevers kan wel worden vergeten. In het VNO-blad *Onderneming* van 16 september jl. wordt reeds gesteld n.a.v. het hiervoor afgedrukte citaat dat overleg, uitgaande van de huidige begroting, niet mogelijk is. Hoe de werknemers uiteindelijk zullen reageren, is nog onduidelijk, al waren hun reacties tot nu toe mild. De regering kreeg ten aanzien hiervan forse kritiek van de PvdA-gezinde Tilburgse hoogleraar Stevers in *de Volkskrant* van 17 september jl. Deze beweert dat de stijging van de collectieve lasten grotere loonstijgingen oproept: „Het is naïef te veronderstellen dat met ingang van 1 januari 1976 dit reactiemechanisme niet meer zou werken”. Vervolgens voorspelt Stevers grote sociale wanorde: de woorden verlamming, onlustgevoelens en vijandigheid waren hem niet vreemd. Afgezien van zijn erg forse overdrijving, legt Stevers wel de vinger op de gevoelige plek. Het wordt tijd dat er mogelijkheden worden geschapen om een effectief sociaal akkoord overeen te komen. Zou zo'n akkoord onmogelijk blijken, dan moet de regering straf kunnen ingrijpen in het sociaal-economische gebeuren. Met p.r.-achtige foto's en verhalen van minister Boersma in *Sociaal totaal*, een aan de begroting gewijde uitgave van zijn ministerie, beginnen we niets.

We mogen deze minister overigens niet de schuld van alle onheil geven. De uitgaven voor sociale zaken zijn voor een groot deel het gevolg van de gebreken aan de economische structuur. De regering onderkent dit en kondigt daarom reeds tijdens de komst van een structuurnota door het Ministerie van Economische Zaken aan. Het is de bedoeling dat die nota nog dit jaar verschijnt. Die nota had de basis moeten vormen van het te voeren sociaal-economische beleid. Nu ze dat niet is, worden alle uitgaven ter bevordering van een optimale economische structuur met de natte vinger bepaald.

Zoals aan het begin van dit commentaar gezegd, richt de meeste kritiek zich op het te voeren begrotingsbeleid van de minister van Financiën. Vanwege het forse begrotingstekort worden vele risico's genomen. Alleen goed economisch onderzoek kan uitwijzen of die risico's aanvaardbaar zijn. Dat onderzoek moet dan niet betrekking hebben op de begrotingspolitiek, maar op de sociaal-economische structuur.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Kritiek	941
Column	
Industrieel initiatief van de overheid, door Prof. Dr. F. Rogiers	943
Miljoenennota en MEV	944
<i>Prof. Dr. A. Pais:</i>	
Politieke economie	945
<i>D. A. P. W. van der Ende:</i>	
Overheidsuitgaven, nu en in de toekomst	950
<i>Prof. Drs. V. Halberstadt en Drs. C. A. de Kam:</i>	
Belast beleid	954
Bedrijfseconomie	
Beslissingsprocedures van de produktie. Systeem Dynamica als hulpmiddel bij het opstellen van aggregaatplannen voor de produktie (II), door Drs. J. Joele	958
Mededeling	959
Europa-bladwijzer	
Literatuurkroniek, door Europa Instituut Leiden	960
Macro-economische kernegevens	961
Boekennieuws	
Drs. Th. Goossen, Mr. A. R. Koops en Drs. W. Koops: Geld en gedrag, door Drs. F. A. J. van den Bosch	962

U accepteert het toch niet dat uw personeel iedere vrijdagochtend om de nieuwe ESB vecht? U voorkomt veel problemen door nog een abonnement te nemen.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
i.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

Industrieel initiatief van de overheid

De economische toestand wil in België (en in de overige Westeuropese landen) maar niet verbeteren. Het is dan ook logisch dat tijdens de laatste paar weken door de patronale vereniging en door de vakbondsbesturen een aantal verklaringen werden afgelegd, waarin eisen worden gesteld voor een volgende actievare fase in het relance-beleid van de overheid. In de vakbondsnota's was er tevens sprake van het industriële initiatief van de overheid en van de financiële overheidsholding. Maar dit laatste geluid is niet nieuw; het impliciete verwachtingsimago leek wel anders te zijn. Het lijkt mij dat zij inzien dat op korte termijn daarvan niet veel resultaten kunnen en mogen worden verwacht, zowel wat de economische activiteit als wat de werkgelegenheid betreft, zodat de klemtoon nu eerder schijnt te liggen op het structurele vlak.

Zoals men zich zal herinneren, was er reeds sprake van dit openbare industriële initiatief in de regeringsverklaring van april 1974. Er zou aan het parlement een ontwerp van organieke wet worden voorgelegd, waarin de wijze zou worden geregeld waarop de staat de oprichting van staatsondernemingen zou doorvoeren of aan het nemen van meerderheids- of minderheidsparticipaties in bestaande of op te richten (gemengde) ondernemingen. Volgens het regeerakkoord kunnen overheidsinitiatieven alleen dan worden genomen wanneer het privé-bedrijfsleven in gebreke blijft of wanneer het kennelijk overheidstaken betreft. Ieder industrieel initiatief van de overheid zou gebeuren met de financiële begeleiding van een financieringsmaatschappij van de overheid, de publieke holding.

Bij wijze van vereenvoudiging kan worden gesteld dat er twee meningen heersen. De ene houdt in dat de openbare holdingmaatschappij, die moet worden opgericht met zeer aanzienlijke financiële middelen, als een structuurinstrument moet worden beschouwd,

waardoor de overheid in dezelfde mate als de private financiële sector bij machte moet zijn bepaalde bedrijven op te richten of over te nemen, ten einde een sterke overheidssector in de basisbedrijfstakken tot stand te laten komen. Het ontwikkelen van het industriële overheidsoptreden mag niet gehinderd worden door omslachtige, juridische procedures, maar moet soepel, op voet van gelijkheid met de private sector, kunnen handelen.

De andere opinie daarentegen ziet het openbare initiatief als een complement van het privé-initiatief en eerder als een instrument van samenwerking met de privé-sector. De openbare holding zou slechts in wel bepaalde omstandigheden mogen optreden en dan nog mits het parlement ermee akkoord gaat.

Dit „gegeven” werd doorkruist door de regionalisatie. Inderdaad voorziet de kaderwet op de economische decentralisatie, dat de gewestelijke ontwikkelingsmaatschappijen (GOM's) — die inmiddels werden opgericht: 1 voor Wallonië, 1 voor Brussel-Brabant en 4 voor Vlaanderen — de bevoegdheid hebben om industriële projecten te ontwikkelen, voor zover ze kaderen in het sociaal-economisch plan. Om deze industriële initiatieven van de regionale overheden te realiseren zouden de GOM's moeten worden bijgestaan door gewestelijke investeringsmaatschappijen (GIM's). Bovendien kan worden vastgesteld dat ook in de regionale kringen bovenstaande meningsverschillen aanwezig zijn. Het institutionele beeld wordt dus wel vrij ingewikkeld.

De regering heeft er goed aan gedaan deze materie een rustig verloop te laten kennen: de aangelegenheid is te belangrijk om ze op een drafje af te handelen.

Het industriële initiatief van de overheid moet via een overheidsholding

gebeuren. Welnu de overheid beschikt reeds over een financieringsmaatschappij, de Nationale Investeringsmaatschappij (NIM). Er behoeft dus slechts te worden gezorgd voor een omvorming — bij wet vanzelfsprekend — van de NIM tot een echte staatsholding, door de aandelen, die thans in handen van de privé-sector zijn, over te nemen en door de statuten aan te passen aan de nieuwe taken. In bedoelde wet moeten uiteraard de nodige garanties worden ingebouwd, zodat het algemeen belang effectief kan worden beveiligd. De uiteindelijke beslissing tot oprichting van nieuwe staatsbedrijven of het nemen van een meerderheidsparticipatie in nieuwe gemengde ondernemingen of in bestaande bedrijven moet door de publieke holding worden voorgelegd aan de ministerraad, die de wettelijke bekrachtiging bij het parlement (binnen een vastgestelde termijn) aanvraagt. Dit zou naar mijn mening eveneens het geval moeten zijn voor eventuele initiatieven van de GOM's.

Dit is een logisch standpunt, omdat tot nog toe alle belangrijke overheidsbedrijven in België bij wet werden opgericht. Een afzonderlijke wet voor elk industrieel overheidsinitiatief lijkt mij geenszins overbodig. Het betreft immers een besteding van overheidsgeld (van de belastingbetaler), dat zal worden aangewend om participaties te financieren. Alleszins kan de parlementaire behandeling, waarvoor nochtans een beperkte termijn moet worden voorzien, geen belemmering uitmaken om het gestelde doel te realiseren. Ongelukkige ontsporingen — zoals het voorstel Ibramco — kunnen daardoor worden vermeden. Bovendien zou het voorstel vergezeld moeten gaan van adviezen van de Dienst voor Nijverheidsbevordering en van het Planbureau.

Het is nochtans ook denkbaar dat het nemen van een participatie in een bestaande onderneming niet aan deze procedure zou moeten worden onderworpen, maar dat ermee kan worden volstaan dat de raad van beheer van de holding, mits er gunstige adviezen bestaan van de Dienst voor Nijverheidsbevordering en het Planbureau, beslist. Hier schuilt evenwel het gevaar dat in „moeilijkheden” verkerende ondernemingen zouden worden overgenomen (zoals de NIM er reeds enkele heeft „gekregen”).

Langs de crisis-haven (Waalhaven), waar al die opgelegde schepen getuigen van malaise en narigheid, heeft zich in dezen warmen zomer geleidelijk een crisis-strand gevormd. Crisis-menschen gingen en gaan daar baden en zwemmen, crisis-kampeertentjes werden opgericht, er is een wijk, welke „Crisis-wijk” werd genoemd. „Hulze Crisis” treft men er aan, ja, 't is allemaal crisis en nog eens crisis, wat de klok slaat!

Als de crisis voorbij zal zijn, en deze gelukkige periode zal ééns komen — misschien wel eerder dan men denkt — zullen velen met een zucht van verlichting aan deze naar-geestige tijden terugdenken en aan al de vreemde verschijnselen, welke zij meebrachten.

Wij wilden, vóór dat de zomer voorgoed heen gaat, een dier typische verschijnselen: het crisis-

Miljoenennota en MEV

In verband met de algemene beschouwingen, die volgende week naar aanleiding van de Rijksbegroting 1975 in de Tweede Kamer der Staten Generaal worden gehouden, besteedt *ESB* thans veel aandacht aan de *Miljoenennota 1976* en de *Macro Economische Verkenning 1976*.

Evenals in voorgaande jaren is de bespreking van deze regeringsstukken gesplitst in drie onderdelen: de economische betekenis van de rijksuitgaven, de uitgaven die in de miljoenennota worden aangekondigd en de financieel-economische aspecten van de rijksbegroting.

Het eerste onderdeel wordt besproken door Prof. Dr. A. Pais, hoogleraar in de staatshuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Hij behandelt onder meer de economische malaise en de categoriale inkomensverdeling. Afgezien van het aantrekken van de buitenlandse handel lijkt het beeld van 1976, aldus de schrijver, akelig veel op dat van 1975. Verder besteedt hij aandacht aan de rol, die de regeringsplannen bij de bestrijding van de (kosten)inflatie, werkloosheid en algemene economische malaise spelen. Zijn conclusie luidt dat het financieel-economisch beleid, voorgesteld door de regering in de *Miljoenennota 1976*, de sporen draagt van een politiek compromis tussen degenen, die begrip hebben voor de structurele nood-situatie waarin onze economie zich bevindt en degenen, die bovenal belang hechten aan structurele omvorming van de samenleving; de tweede groep heeft, gezien de uitgavenexplosie, de overhand gekregen.

In het volgende artikel bespreekt D. A. P. W. van der Ende, directeur van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven de uitgavenkant van de rijksbegroting. Hij vindt de miljoenennota een goed stuk omdat ze op openhartige wijze inzicht geeft in de voorgeno-men gang van zaken. Kritiek heeft hij op de voorbe-

reiding ervan. Zo vindt hij dat: a. de in diverse nota's neergelegde regeringsplannen onvoldoende tot uiting komen in de meerjarenramingen; b. in een te laat stadium de regering een financiële paragraaf aan de dan reeds vastliggende plannen plakt; c. de regering niet kritisch genoeg is t.a.v. de stijging van de arbeidskosten bij de overheid; d. de miljoenennota vaak stuntwerk is door onvoldoende voorbereiding waardoor het vaststellen van prioriteiten wordt bemoeilijkt. Van der Ende sluit zijn artikel af met enige suggesties.

Tot slot schenken Prof. Drs. V. Halberstadt en Drs. C. A. de Kam, resp. hoogleraar en wetenschappelijk medewerker openbare financiën aan de Rijksuniversiteit te Leiden, aandacht aan de financieel-economische aspecten van de rijksbegroting. Het artikel spitst zich toe op de middelenzijde van de rijksbegroting. In dit kader wordt in het kort aandacht besteed aan de belastingen, niet-belastingmiddelen en de omvang en financiering van het begrotingstekort. De auteurs behandelen verder de sociale zekerheid en komen tot de conclusie dat het realiseren van de 1%-norm voor de jaarlijkse stijging van de collectieve lasten volslagen ondenkbaar is, indien aan een aantal beginselen van ons stelsel van sociale zekerheid geen nieuwe inhoud wordt gegeven. Zo'n herijking zou, aldus de auteurs, kunnen inhouden dat niet alle uitkeringen even welvaartsvast zijn en dat een verdere en forse bevestiging in het kader van de kinderbijslageregelingen tot stand wordt gebracht.

Naast deze drie besprekingsartikelen over *Miljoenennota* en *Macro Economische Verkenning* besteedt Drs. L. Hoffman aandacht aan de kritiek, geuit op de Rijksbegroting 1976; kritiek die zich vooral richt op het te voeren begrotingsbeleid van de minister van Financiën.

De bij de artikelen afgedrukte foto's zijn ontworpen en gemaakt door Drs. F. A. J. van den Bosch.

Politieke economie

PROF. DR. A. PAIS

Inleiding

Het is gebruikelijk, dat de minister van Economische Zaken een „Woord vooraf” schrijft bij de *Macro Economische Verkenning*. In de vorige *MEV*, verschenen in september 1974, wees minister Lubbers daarbij op „de zeer grote onzekerheden in het economisch beeld”, die niet alleen de analyse tot een „hachelijke opgave”, maar ook de realisatie van een evenwichtig beleid er niet eenvoudiger op maakten: hij sprak in dat verband van een „moeitvolle uitdaging”. Een tekst, die de bewindsman in feite dit jaar ongewijzigd had kunnen overnemen. Ten dele doet hij dat ook. Wederom merkt hij op, dat „onzekerheden in het economisch beeld, internationaal en nationaal, groot zijn”. Maar in de plaats van de moeitvolle uitdaging is een nieuw stukje proza gekomen: de minister bindt ons op het hart de ramingen van de *MEV 1976* „met de nodige relativering” te bezien.

Geen overbodige waarschuwing, zoals vergelijking van prognoses en realisaties voor het lopende jaar leert. Men legge daartoe de cijfers van de *MEV 1975* en de *MEV 1976* naast elkaar. Enkele treffende discrepanties tussen prognose en realisatie zijn dan snel gevonden. Twaalf maanden geleden werd voor 1975 een opbloei van de bedrijfsinvesteringen voorzien, doch het heeft niet zo mogen zijn, integendeel. En de rendementen van de bedrijven zijn evenmin hersteld, integendeel. Een stijging van de export bleek er dit jaar ook al niet in te zitten, integendeel. En de druk van belastingen en sociale premies is daarentegen hoger uitgevallen dan verwacht. De tabel geeft een beeld van enkele ontgoochelingen.

Tabel. Het jaar 1975 in prognose en realisatie volgens resp. *MEV 1975* en *MEV 1976*

	Mutatie t.o.v. 1974		Verschil tussen realisatie en prognose
	MEV 1975 in %	MEV 1976 in %	
Volume particuliere consumptie	4	2,5	- 1,5
Volume bruto-bedrijfsinvesteringen (excl. woningen)	6	-7	-13
Volume materiële overheidsbestedingen	7,5	8	+ ½
Volume goederenuitvoer	6	-5	-11
Productievolume in bedrijven	3,5 à 4	-2,5 à -3	- 6,5
Arbeidsproductiviteit in bedrijven	4	-1	- 5
Loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie	6	15,5	+ 9,5
Prijspeil particuliere consumptie	9,5	10,5	+ 1
	niveaus		
Saldo lopende rekening betalingsbalans (in mrd. gld.)	4,25	4	- 0,25
Voorraadvorming (in mrd. gld.)	3,70	0	- 3,70
Werkloosheid (in 1.000 pers.)	155	210	+55
Arbeidsinkomensquote (ongecorrigeerd voor mijnbouw, openbaar nut en wo- ningexploitatie)	79	85,5	+ 6,5
Besparingen (in % van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen) ..	20	15,5	- 4,5
Belasting- en sociale premiedruk (in procenten van het netto nationaal in- komen tegen marktprijzen)	50,2	50,7	+ 0,5

Nu is het beeld voor 1975 uiteraard nog niet afgerond. Op verschillende plaatsen wordt er bijv. in de *MEV 1976* op gewezen, dat het verloop in de laatste maanden van 1975 nog tot beduidend andere uitgangspunten voor het volgend jaar kan leiden dan thans in de centrale prognose van het Planbureau zijn opgenomen. Dat geldt o.a. voor een mogelijk verder inzakken van de bedrijfsinvesteringen en voor een opleving van de buitenlandse handel, waarvan de *MEV 1976* niet zonder reden de grote betekenis voor een conjunctureel herstel in ons land beklemtoont: „Veel, zo niet alles hangt daarbij af van de komende ontwikkelingen in het buitenland”, heet het bij de bespreking van de vraag of er herstel op komst is.

1975

De grote lijnen van de economische gang van zaken dit jaar zijn intussen onmiskenbaar. Voor het eerst sinds 1958 is het produktievolume der bedrijven gedaald ten opzichte van het voorgaande jaar. Hoog tijd derhalve, om het eufemistische woordje „recessie” in te ruilen voor de meer passende term „depressie”. Daarbij mag overigens nog worden bedacht, dat het relatieve niveau van de werkloosheid momenteel (inclusief een geschatte werkloosheidscomponent bij de WAO) Omstreeks het dubbele bedraagt van 1958. Zowel de uitvoer als de binnenlandse afzet zijn in het lopende jaar bij de verwachtingen achter gebleven. De internationale gelijkloop van de conjuncturele neergang heeft ditmaal verhinderd, dat vraaguitval in eigen land kon worden gecompenseerd door vergrote export. De *MEV 1976* wijst erop, dat in 1975 voor de eerste maal sedert de oorlog de Nederlandse uitvoer qua volume zelfs is gedaald ten opzichte van het voorgaande jaar.

Wat de binnenlandse vraag betreft, zijn het in hoofdzaak de overheidsuitgaven, die een flink accrès te zien hebben gegeven. De particuliere consumptie, daarentegen, blijft het — in vergelijking tot de jaren zestig — lage groeitempo vertonen, dat karakteristiek is geworden voor de jaren zeventig: sinds 1971 schommelt de volumegroei jaarlijks tussen de 2% en 3½%. Voor het lopende jaar wordt uiteindelijk een toeneming met 2½% voorzien. Dit overigens ondanks het feit, dat het reëel vrij beschikbare inkomen in 1975 met ruim 3% stijgt 1). De omvang van de gezinsbesparingen („appeltje voor de dorst” in een tijd met minder gunstige vooruitzichten) neemt dan ook toe 2). En wel, ondanks een inflatiepercentage, dat dit jaar weer rond de 10 schommelt.

1) Althans voor de modale werknemer, een populaire figuur in *MEV* en *Miljoenennota*: bedoeld wordt daarmee de „gehuwde werknemer met belastingaftrek voor twee kinderen en een inkomen, dat juist beneden de premiegrens van de sociale verzekering ligt”. Merk overigens op, dat de arbeidsproductiviteit in 1975 met 1% zal dalen.
2) De besparingen van overheid, sociale fondsen en bedrijven dalen echter aanzienlijk. De nationale spaarquote van 15½ is de afgelopen paar decennia nog niet zo gering geweest.

De nominale spiraal van lonen en prijzen wordt overigens duidelijk geïllustreerd door de *MEV*-tabellen betreffende de stijging van de loonsom per werknemer en betreffende de opbouw van de prijsstijging van de particuliere consumptie. In 1975 stijgt het prijspeil van die particuliere consumptie met 10½%. Ruim de helft daarvan is overloop uit 1974, 1% komt op rekening van hogere aardgasprijzen en 3,6% wordt toegerekend aan de ontwikkeling der loonkosten. De stijging van de loonsom ad 13½% is op haar beurt weer voor bijna de helft te herleiden tot prijscompensaties.

Nog boeiender wordt het wanneer men de overeenkomstige tabellen uit de *MEV 1975* met die in de *MEV 1976* vergelijkt. In de *MEV 1975* werd de prijsstijging nog op 9½% geschat (1% lager dus dan volgens de *MEV 1976* zal worden gerealiseerd). Ook de loonstijging werd lager geraamd, namelijk op 13%. Als men nu nagaat waardoor de inflatie in 1975 1 punt hoger is uitgevallen, dan blijkt de bijdrage van de loonkosten tot de prijsstijging rond 1 punt hoger te liggen dan vorig jaar werd voorzien. En vraagt men zich af waardoor de loonstijging ½ punt hoger ligt dan werd verwacht, dan valt op dat dit ongeveer overeenkomt met het verschil tussen de prijscompensatie, welke de *MEV 1975* en die, welke de *MEV 1976* als component van de loonstijging vermeldt. Leve de indexering!

De investeringen van bedrijven en die in woningen dalen in 1975 scherp: laatstgenoemde categorie met ruim 12%. Zoals bekend, zijn hier naast conjuncturele ook structurele factoren in het geding. Ook op de woningmarkt voor nieuwbouw bestaat namelijk een punt van verzadiging. Toegegeven: met name voor alleenstaanden is de afgelopen jaren maar weinig gebouwd. In deze en enkele andere sectoren zijn dan ook bepaald nog flinke groei- en afzetmogelijkheden. Maar dat niveau van rond de 150.000 nieuwbouwwoningen per jaar niet ten eeuwigen dage konden worden gehandhaafd, ligt voor de hand. (Als men mij daarbij een politieke kanttekening permitteert, zou ik er wel mijn verbazing over willen uitspreken dat zij, die onder vorige kabinetten zo vol kritiek stonden t.o.v. het volgens hen nog steeds te geringe bouwvolume, thans — nu zij regeringsverantwoordelijkheid dragen — zo veel begrip kunnen opbrengen voor een inzakkende bouwmarkt en verschijnselen van marktverzadiging). Stadssanering en stadsherstel zullen echter in de komende jaren steeds belangrijker plaats moeten gaan innemen. Wel zullen daarbij weer nieuwe problemen rijzen, niet alleen met betrekking tot de financiering, maar met name ook van kwalitatieve aanpassing van vraag en aanbod van voor deze werkzaamheden vakbekwame werkrachten.

Ook bij het inzakken van het volume der bedrijfsinvesteringen spelen conjunctuur en structuur een rol. Wat dit laatste aspect betreft: de trendmatige daling van bedrijfsrendementen en de onder andere, daarmee gepaard gaande uitholling van de financiële structuur van vele bedrijven, vinden eens hun grens. Waar die grens precies ligt, is vooraf niet te voorspellen geweest, maar er zijn thans wel veelzeggende aanwijzingen. Eerstejaars studenten economie wordt nogal eens voorgehouden, dat een belangrijk onderscheid tussen het vak dat zij gaan studeren en bijv. een wetenschap als de scheikunde gelegen is in de onmogelijkheid op grote schaal te experimenteren. Anders dan de scheikundige collega, die laboratoriumproeven kan uitvoeren, moet de econoom zich veelal tevreden stellen met het „gedachtenexperiment”.

Het heeft er echter veel van, dat de afgelopen jaren met de Nederlandse economie „in vivo” is geëxperimenteerd ten einde te zien hoever men kon gaan met het verschuiven van de categoriale inkomensverdeling alvorens de kruik barst. Bij een (voor aardgas, woningexploitatie en openbare nutsbedrijven gecorrigeerd) aandeel der niet-arbeidsinkomens van nog geen 5% (uitkomst voor 1975) lijkt de kruik onmiskenbaar gebarsten. Momenteel zit rond eenderde van de Nederlandse bedrijven in de rode cijfers. En in sommige sectoren, zoals kleinere middenstandsbedrijven, is sprake van een regelrechte noodtoestand.

De categoriale inkomensverdeling

Het verhaal is in wezen simpel. Het neemt in de *MEV 1976* ook nauwelijks een halve pagina in beslag. Maar het is er voor de economische ontwikkeling van ons land niet minder fundamenteel om. De kern ervan is het streven van bedrijven het rendement op peil te houden, althans voor algehele ondergang te behoeden. Wanneer dan arbeidskosten jarenlang sneller stijgen dan arbeidsproductiviteit, tast dit niet alleen het bedrijfsrendement aan (en daarmee de geneigdheid uitbreidingsinvesteringen te realiseren), maar maakt het tevens de (versnelde) introductie van nieuwe, als regel arbeidsbesparende outillage interessant. Hierin ziet het Planbureau trouwens de verklaring voor het feit, dat de bedrijfsinvesteringen zich de afgelopen jaren toch nog „op een, in verhouding tot de matige produktiegroei, hoog niveau” hebben weten te handhaven.

Interne en externe financieringsmogelijkheden stellen voor de onderneming echter een grens aan wat in dit opzicht mogelijk is. Anno 1975 is die grens voor talrijke bedrijven bereikt: de bruto-investeringen in outillage zullen — naar volume gemeten — dit jaar bijna 10% lager liggen dan in 1974. Nieuwe arbeidsplaatsen worden niet of onvoldoende geschapen, bestaande gaan (vaak voorgoed) verloren.

De vraag kan overigens worden gesteld of het bovenstaande verhaal, in al z'n rechtlijnigheid, niet iets te simpel, of in elk geval niet geheel volledig is. Per slot van rekening spelen bijv. overwegingen van internationale concurrentie ook mee bij de vervanging van bedrijfsapparatuur. Afzetproblemen, geaccentueerd door een ongunstige conjunctuur, niet minder (voor 1975 wordt een volumedaling van de productie van de nijverheid ad 5½% becijferd 3)). Wordt eigenlijk in structurele analyses van investeringen, werkgelegenheid en economische groei wel voldoende aandacht geschonken aan groeimogelijkheden van de afzet op (middel)lange termijn?

De neiging tot extrapolatie is wijd verbreid. In jaren van hoogconjunctuur is het gevoel algemeen, dat men nu eindelijk het probleem van de economische inzinkingen onder de knie heeft gekregen. En — om de woorden van Schumpeter te citeren — in elke iets langere periode van economische malaise, komen economen — net als anderen ten prooi aan de geest van de tijd — met theorieën naar voren die beogen aan te tonen dat de depressie duurzame trekjes heeft.

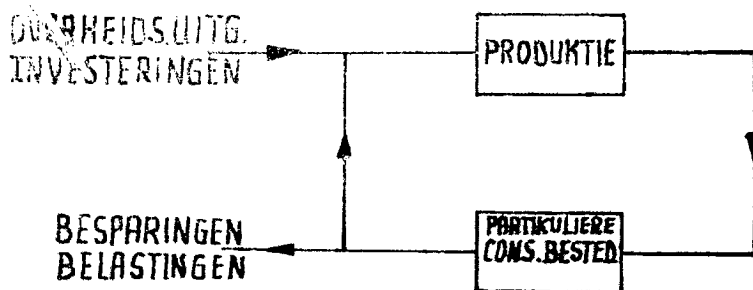
Uit de jaren dertig dateert Alvin Hansens theorie van de „seculaire stagnatie”, waarin het wegvallen van een aantal groeifactoren wordt beklemtoond (hij wijst bijv. op dalende bevolkingsgroei, het gebrek aan opkomst van grote, nieuwe, groeiachtige bedrijfstakken als de ijzer- en staalnijverheid, de spoorwegen, de automobiellindustrie). Daardoor zou het proces van economische groei seculair trager en moeizamer gaan verlopen. Dit artikel is niet het kader om het pro en contra van theorieën à la Hansen te bespreken. Wel lijkt het me ter zake te overwegen, dat eerst de oorlogsjaren en vooral het daarop volgende herstel van de oorlogsschade (vervanging en vernieuwing) een einde hebben gemaakt aan de hardnekkige werkloosheid van de jaren dertig. De snelle economische groei van de eerste naoorlogse decennia is daar niet los van te zien.

Uiteraard doet dit alles geen afbreuk aan de zeer wezenlijke betekenis, die de uit de hand gelopen ontwikkeling van arbeidskosten heeft en heeft gehad voor investeringen en werkgelegenheid in ons land. Maar de aantrekkelijkheid van een investeringsproject wordt nu eenmaal bepaald door ramingen van kosten en opbrengsten. Zeker bij structurele analyses van de ontwikkeling van het bedrijfsleven kan een nader onderzoek naar de afzetmogelijkheden niet goed worden gemist.

Met dat al zal het jaarniveau van de werkloosheid in 1975

3) Ook de grootte van de daling van de niet-arbeidsinkomensquote in 1975 is ten dele aan de neergang van de conjunctuur toe te schrijven.

Nieuwe injecties in verzwakte economie

tot 210.000 stijgen (vorig jaar 143.000). Zo langzamerhand is wel algemeen bekend, dat dit cijfer de werkelijke stand van zaken nog belangrijk onderschat. In het WAO-bestand is een werkloosheidscomponent aanwezig. Maatregelen, die de lengte van de actieve levensperiode beïnvloeden (scholingsduur, pensioneringsleeftijd) beperken het arbeidsaanbod. Gehuwde vrouwen, die bij een gunstiger arbeidsmarkt wellicht buitenshuis zouden gaan werken, komen nu niet aan de markt en veelal ook niet in de statistieken. Dit jaar komt daar nog bij, dat een niet onbeduidende verborgen werkloosheid in het bedrijfsleven aanwezig moet zijn (zie bijv. het vaker vermelde feit, dat de arbeidsproductiviteit met 1% zal dalen; zie ook de aanvragen voor verkorting van arbeidsduur). Daarentegen is er stellig ook enige „verborgen werkgelegenheid”.

Het Centraal Planbureau heeft het officieel genoteerde werklozenbestand uiteengerafeld in conjunctuur-, structuur- en andere werklozen. Volgens deze becijfering is dit jaar 35 à 40% van de werkloosheid op rekening van de laagconjunctuur te schrijven; eigenlijke structuur- en frictiewerkloosheid nemen 50% voor hun rekening (de rest bestaat uit minder geschikten en seizoenwerklozen). Conjunctuur- en structuurwerkloosheid (in enge zin) zijn in 1975 beide in omvang toegenomen, nl. met resp. ongeveer 50.000 en 20.000 personen.

Naar buiten blijft onze economie ook dit jaar krachtig. Ruilvoetverbetering (waartoe het aardgas een belangrijke bijdrage levert) en gelijkblijvende voorraden compenseren de daling van het inkomenssaldo met het buitenland. De lopende rekening zal een saldo van rond f. 4 mrd. opleveren. Ter completering van dit externe beeld kan nog worden gewezen op het reeds enige tijd negatieve saldo van de directe investeringen met het buitenland: de *MEV* wijst daarbij op „de sterke uitbreiding van de belangen van Nederlandse

bedrijven in het buitenland”. Zou dat iets met het befaamde investeringsklimaat te maken kunnen hebben?

1976

De *MEV 1976* staat in het teken van de hoop. Hoop op herstel van de internationale conjunctuur, hoop op herstel van de wereldhandel. In het voor ons relevante buitenland verwacht het Planbureau voor 1976 evenwel weinig van een opleving van bedrijfsinvesteringen of woningbouw. Wel zullen de voorraden weer worden aangevuld. Ook de gezinnen zullen meer gaan besteden, met name aan duurzame artikelen waarvan de aankoop in 1975 voor een deel was uitgesteld. De overheden zullen naar verwachting eveneens meer gaan besteden, zij het dat stijgende financieringstekorten als rem zullen fungeren. Indien dan deze ramingen uitkomen, zal in 1976 een volumestijging van de wereldhandel met 8% mogelijk zijn: een gewichtige, doch — het kan niet genoeg herhaald worden — nogal onzekere kurk, waarop Nederlands economisch herstel zal moeten drijven. Vooral de export zal de binnenlandse productie weer impulsen moeten geven.

In de projecties van het Planbureau wordt voorts uitgegaan van de beleidsvoornemens, die onze regering in de *Miljoenennota 1976* heeft aangekondigd en waarop straks nader zal worden ingegaan. Afgezien van het aantrekken van de buitenlandse handel (en hernieuwde groei van het volume van het bruto nationaal product), lijkt het beeld van 1976 evenwel akelig veel op dat van 1975. Nog altijd lage rendementen zullen er ook het komend jaar toe bijdragen, dat de bedrijfsinvesteringen verder achteruit zullen gaan, minstens met 5%. Ook de investeringen in de woningbouw dalen verder. De voorraden zullen echter met ruim f. 3 mrd. worden aangevuld. De volumestijging van de particuliere consumptie

zal met 3% van dezelfde orde van grootte zijn als in 1975 (overigens voornamelijk door een voortgezette sterke toename van de overgedragen inkomens). Het volume van de materiële overheidsconsumptie zal ook 3% omhoog gaan, terwijl de overheidsinvesteringen naar volume met 4% zullen stijgen.

Te zamen levert dit een produktiestijging voor de totale bedrijvensector op van 4%, maar omdat een toename van de arbeidsproduktiviteit met tegen de 5% wordt voorzien, resulteert een verdere groei van de werkloosheid tot een jaarniveau van tenminste 240.000 manjaren. Deze stijging is de resultante van een zeer geringe daling der conjunctuurwerkloosheid en een toename met tegen de 40.000 structuurwerklozen: de gevolgen van een jarenlang verslechterend economisch klimaat gaan cumuleren. In het bedrijfsleven zullen volgend jaar naar schatting weer een 35.000 arbeidsplaatsen verloren gaan. De overheid, al geruime tijd de enige sector waar de werkgelegenheid per saldo groeit, zal in 1976 — rechtstreeks — voor rond de 10.000 nieuwe arbeidsplaatsen zorgen.

De — let wel — endogene loonraming van het Planbureau komt voor volgend jaar neer op een stijging van de loonsom per werknemer met bijna 10% (bij een stijging van de consumptieprijzen van 8 à 9%). Of men bij alle goede intenties, ook van de sociale partners, de realiteitswaarde van deze ramingen hoog mag aanslaan, lijkt me kwestieus. In de becijfering van het Planbureau wordt de incidentele component — gelet op de ervaring der achter ons liggende jaren — wel erg bescheiden geraamd, terwijl initiële contractloonverbeteringen zelfs geheel en al achterwege zouden moeten blijven.

Zo de vakbeweging al met zulk een opzet akkoord gaat, rijst niettemin de vraag wat als compensatie zal worden geeïst voor — al zijn het maar nominale — loonsverhogingen, die men laat passeren. Als het om verbetering van het investeringsklimaat gaat, zou bijv. een centralistisch beheerde vad, met een aandeel van 50% in de „overwinst” (hoe verzint men het in een situatie als de huidige) een prijs kunnen zijn, die neerkomt op het uitdrijven van de duivel met Beëlzebub 4).

Voor de modale werknemer zal volgend jaar het reëel vrij beschikbare inkomen nauwelijks veranderen. Beneden dat niveau wordt nog een welvaartsstijging in de orde van 1% voorzien, erboven een ongeveer even grote daling (die oploopt naarmate men meer verdient). Waarmee de „spreiding van kennis, macht en inkomen” weer een mooie stap voorwaarts maakt. Het achterblijven van de reële arbeidskosten bij de toename van de arbeidsproduktiviteit zal het aandeel van het „overig inkomen” in het nationale totaal weer iets kunnen doen stijgen, namelijk ongeveer 1,5%. Mede gelet op de uitgangssituatie echter te bescheiden dan dat er een krachtige impuls op investeringen en werkgelegenheid van kan uitgaan.

Het saldo op lopende rekening van de betalingsbalans wordt groter dan in 1975. Een ruilvoetverbetering van ruim f. 2 mrd. draagt bij tot een voor 1976 voorzien overschot van f. 7 mrd. (waaraan het aardgas per saldo voor omstreeks f. 5 mrd. debet is). Dit resultaat staat borg voor een krachtige liquiditeitsimpuls, hetgeen niet zonder belang zal blijken voor de realisatie van de regeringsplannen.

De Miljoenennota 1976

Welke rol spelen nu de regeringsplannen bij de bestrijding van de (kosten)inflatie, werkloosheid en algemene economische malaise? 5). Inclusief conjuncturele maatregelen vermeldt de begroting voor 1976 een voorgesteld uitgavetotaal van bijna f. 78 mrd., een forse stijging zowel t.o.v. de ontwerp-begroting 1975 als t.o.v. de vermoedelijke uitkomsten voor dit jaar, waarop de uitgaven resp. bijna f. 63 mrd. en f. 66 mrd. bedragen. Bij een totaal aan ontvangsten van nog geen f. 63 mrd. levert dit een record nadelig saldo op ter grootte van f. 15 mrd. (Het financieringsstekort op

kasbasis van de totale overheid zal volgens de *MEV 1976* ruim f. 16,5 mrd. belopen.) Het financieren van zulk een reusachtig tekort (zo'n 8% van het nationale inkomen) komt neer op het varen tussen de Scylla van rentestijging en de Charybdis van inflatie.

Ooit, in 1958-1959 heeft het kapitaalmarktberoep van de overheid een naoorlogs maximum van 5,5% van het nationale inkomen bereikt. De *MEV* vermeldt een aantal factoren (zoals toegenomen onzekerheid inzake inflatie), die het weinig waarschijnlijk maken dat komend jaar, ondanks het nationale spaaroverschot, wederom door de overheid zonder meer een beroep van vergelijkbare — of grotere — omvang op de kapitaalmarkt kan worden gedaan. Het zou tot aanzienlijke stijging van de rentestand kunnen leiden, met weinig aantrekkelijke binnenlandse (want opleving van de investeringen remmende) en externe (de wisselkoers van de gulden opdrijvende) gevolgen.

Het alternatief — monetaire financiering — is ook al niet onverdeeld aantrekkelijk. Er zijn natuurlijk fraaie verhalen te houden om aan te tonen dat een in een baisesperiode gecreëerde, enorme liquiditeitsmassa te zijner tijd bij opgaande conjunctuur weer door de overheid zal worden gebonden. Ten eerste staat nog te bezien in welke mate dat zal geschieden, maar bovendien is de liquiditeitscreatie via de lopende rekening van de betalingsbalans — en mogelijk ook wegens eveneens door de banken — reeds van dien omvang, dat we ervoor moeten oppassen in ons land niet een nieuw soort economische cyclus te ontwerpen, die van bestedingsinflatie via kosteninflatie naar nieuwe bestedingsinflatie voert.

Uiterst behoedzaam laveren kan wellicht de ergste rampen voorkomen, maar toch lijkt er alle aanleiding een situatie te vermijden, die dit soort risico's met zich brengt. Jawel, zegt de minister van Financiën in zijn voorwoord tot de *Miljoenennota*, maar het alternatief is dan „een aanzienlijk lagere groei, hogere werkloosheid en aantasting van de voor zovelen in onze samenleving wezenlijke overheidsvoorzieningen”.

Nu zal geen redelijk mens „wezenlijke overheidsvoorzieningen” willen aantasten, maar zolang deze niet wat scherper worden gepreciseerd rust de bewijslast op de regering aan te tonen, dat bij iets geringere uitbundigheid van uitgaven „wezenlijke” zaken in het gedrang zouden komen. Zaken althans, die „wezenlijker” zijn dan hetgeen achterwege moet blijven, omdat belastingen of sociale premies moeten worden betaald. Zo kan men zich ook afvragen welke grondige afweging heeft plaatsgevonden alvorens de regering voor de jaren na 1976 het voornemen heeft geformuleerd om de stijging van de collectieve lasten voortaan te beperken tot rond 1% van het nationale inkomen per jaar (wat altijd

4) Geen misverstand: van een op de individuele werknemer gerichte vad ben ik in principe een voorstander.

5) Ik maak van deze gelegenheid gebruik even een korte reactie te geven op het stukje van collega Heertje in *ESB* van 20 augustus jl., waarin hij mij inlijft bij het koor der „door aardgas verdoofde” meelopers van minister Duisenberg. Hij meent zulks te kunnen doen naar aanleiding van mijn bespreking in dit blad van de vorige *Miljoenennota*. Ter staving citeert hij daaruit één zin, maar het wil mij voorkomen, dat hij aldus onvoldoende recht doet wederaren aan het genuanceerde oordeel, dat ik in genoemd artikel over de Rijksbegroting 1975 gaf. Bovendien ziet collega Heertje voorbij aan een gewichtig gegeven uit de in september 1974 gepubliceerde *MEV*, dat bij elke begrotingsbeoordeling vorig jaar, impliciet of expliciet diende te worden meegenomen. Dat betrof de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote. De gevolgen voor de werkgelegenheid in ons land van de scheefgetrokken categoriale inkomensverdeling, behoeven geen betoog meer (op de funeste ontwikkeling te dezen heb ik overigens, naar ik meen, geruime tijd eerder dan collega Heertje zulks deed, publiekelijk gewezen). Volgens de *MEV 1975* zou nu bij het voorgestelde beleid in 1975 voor het eerst sinds jaren althans weer sprake zijn van een substantiële verbetering van de „overig inkomensquote”. Deze door het Planbureau becijferde rendementsverbetering zou voor onze economie uiteraard van cruciale betekenis hebben kunnen zijn. De prognose is, zoals bekend, niet uitgekomen. Zo bezien kan collega Heertje er dan ook ten hoogste aanstoot aan nemen, als men de becijferingen van het Planbureau te serieus neemt. Doch daarover heeft de heer Lubbers al het nodige gezegd.

nog neerkomt op een 2% van het beschikbare inkomen). Het is daarbij een schrale troost dat anders de stijging van belasting- en premiedruk wellicht nog sneller zou hebben verlopen. Ongetwijfeld zal de regering haar één-procentsvoornemen als een zwaar te bevechten prestatie presenteren. Misschien is dat ook wel zo. Maar *Miljoenennota* noch *MEV* kunnen aanmerkelijk maken dat voortgezette, trendmatige lastenstijging een bijdrage levert tot afzwakking van de loon-prijsspiraal. Want dat is namelijk niet zo.

Kunnen dan wellicht de beide andere overwegingen (groei, werkgelegenheid) argumenten leveren voor de unieke hoogte, waartoe de overheidsuitgaven in 1976 zijn opgevoerd? Per saldo f. 7 mrd. (f. 5 mrd. aan extra uitgaven en f. 2 mrd. aan belastingverlagingen 6)) is de bijdrage van de conjuncturele maatregelen aan het begrotingstekort. Ten dele betreft dit programma's uit voorgaande jaren, die in 1976 zullen worden gecontinueerd, ten dele nieuwe maatregelen. Bij deze laatste categorie hoort een tijdelijke bijdrage van het rijk aan het Algemene Kinderbijslagfonds ten bedrage van f. 600 mln., waardoor wordt bereikt dat de totale sociale lastendruk op bedrijven in 1976 weliswaar niet daalt, doch evenmin noemenswaard stijgt.

Dat een aantal, gerichte conjunctuurstimulerende maatregelen in de huidige situatie waardevol kan zijn, lijkt me niet voor betwisting vatbaar. Maar de regering gaat verder: ook de overige uitgavenstijging krijgt een zinvolle interpretatie in de strijd voor volledige werkgelegenheid. Zo becijfert de *Miljoenennota*, dat door de groei der relevante rijksuitgaven een totaal additioneel beslag op arbeid van rond 40.000 manjaren wordt gelegd. Wel stelt de Nota hier tegenover, dat „van de groei van de inkomsten (van de overheid) een tegengesteld effect uitgaat” — een poging tot kwantificering ontbreekt —, maar uiteindelijk resulteert toch „een belangrijke netto-stimulus voor de werkgelegenheid... nog afgezien van de extra stimulans die uitgaat van de genomen stimulerende maatregelen”.

Een weinig stimulerend betoog overigens, want de regering gaat er naar mijn mening mee voorbij aan wat men wel de kern zou kunnen noemen van de economische problematiek in ons land: voortwoekerende kosteninflatie, aangewakkerd door trendmatig stijgende belasting- en sociale premiedruk, heeft rentabiliteit en financiële structuur van veel Nederlandse bedrijven aangetast. Snel gegroeide structurele werkloosheid is daarvan een van de meest spectaculaire gevolgen. Het gaat erom die trend om te buigen: de doeltreffendheid van een rijksbegroting moet worden afgelezen aan de mate, waarin zij daartoe effectief is 7). Te groot echter lijkt de preoccupatie van de regering met het conjuncturele, te gering het in daden uitgedrukte begrip voor het structurele.

Een begroting als die voor 1976, waarbij ondanks destijds gemaakte meerjarenafspraken, ondanks meevallende aardgasopbrengsten, men er niet in slaagt de structurele stijging van de uitgaven uit de structurele toeneming van de inkomsten te dekken, doch d.m.v. een nieuw dekkingsplan miljardengaten moet vullen, schiet dan ook te kort — en niet alleen financieel. Het dekkingsplan 1976 moet — op begrotingsbasis — een kleine f. 2,7 mrd. opbrengen (waarvan ruim f. 2,1 mrd. aan belastingen in de indirecte sfeer). Een opmerkelijke operatie voor een regering, die ernst zegt te willen maken met de afzwakking van de nominale spiraal in onze economie. Per slot van rekening zullen — naar de berekening van het Planbureau — verhoging van aardgasprijzen en indirecte belastingen in 1976 maar liefst eenderde veroorzaken van de consumptieprijsstijging (voor zover deze tenminste niet het gevolg van overloop uit 1975 is). Nog daargelaten de wijsheid van belastingverhoging in de huidige conjunctuurfase, lijkt het ook al niet de beste basis, waarop een beleid is te baseren, dat tot tempering van de arbeidsinkomensquote moet leiden. Het is een beleid, dat op twee gedachten hinkt. Of wellicht juist: het toont, dat er binnen de regering aan elkaar tegengestelde zienswijzen om de voorrang strijden.

Ik geloof er dan ook niets van, dat met het in de *Miljoenen-*

nota uitgestippelde beleid garanties worden geschapen om op middellange termijn het in de beleidsplanning alreeds van 4,5 op 3,75 verlaagde groeipercentage voor onze economie te realiseren. Daarvoor is er te veel tegenstrijdigheid en risico in de koers, die de rijksbegroting uitzet. Een koers, die ook nog op alle punten langs de rand van de meest gunstige prognoses voert: wel erg groot is bijv. de wissel die de regering trekt op het herstel, komend jaar, van de wereldhandel met 8%. Na de logenstraffing van het optimisme van de begroting-1975 had toch bepaald grotere behoedzaamheid in de rede gelegen.

Dat geldt ook ten aanzien van de reeds in het vooruitzicht gestelde voortgezette jaarlijkse lastenstijging met rond 1% van het nationale inkomen, voor de regering kennelijk een noodzaak om de komende jaren nog iets van het politieke programma te redden. Doch weinig passend bij een streven om op middellange termijn via een matigend beleid tot herstel van de categoriale inkomensverdeling te geraken. Herziening van de vorig jaar gestarte meerjarenplanning heeft overigens nog maar uiterst partieel plaatsgevonden. De *Miljoenennota 1976* deelt ons mee, dat voor 1977 en 1978 nog slechts „voorlopige beleidsafspraken” zijn gemaakt. Onmiskenbaar zal een volgende regering enige warme kastanjes uit het vuur mogen halen: een beggar-our-successors-politiek, die niet voor applaus in aanmerking komt.

Hoe men bij deze wedloop tussen economie en politiek (beide enigermate de kunst van het mogelijke) het investeringsklimaat in Nederland overtuigend meent te kunnen redresseren, is onduidelijk. Een centralistische vad, de SIR (Selectieve Investerings Regeling) en andere in eenzelfde richting van toenemende betutteling door derden wijzende voornemens, dragen het hunne bij. Laten we in dit verband ook niet gebeurtenissen vergeten als de „Nijmeegse rede” van de minister-president, waarin hij zijn visie over een z.i. wenselijke sociaal-economische orde ontvouwde. Boeiend, maar voor het bedrijfsleven niet direct een hart onder de riem.

Samenvatting

Het financieel-economische beleid, dat de regering in de *Miljoenennota 1976* voorstelt, draagt sterk de sporen van een politiek compromis tussen enerzijds hen, die begrip hebben voor de structurele nood situatie waarin zich onze economie bevindt en anderzijds degenen, die bovenal hechten aan structurele omvorming van de samenleving. De tweede groep heeft de overhand gekregen, getuige de voortgezette uitgavenexplosie (annex een steeds moeilijker beheersbaar begrotingstekort), die strijdig lijkt met een aantal doelstellingen omtrent sanering van de economie, welke de eerstbedoelde groep kabinetsleden meer zullen aanspreken. De *Miljoenennota 1976* is daardoor een innerlijk wat tegenstrijdig stuk geworden: meer politieke economie (zo men wil: verpolitiekte economie) dan een hechte basis, waarop men met redelijk vertrouwen aan het structureel herstel van de Nederlandse economie kan gaan werken.

A. Pais

6) Waaronder de befaamde „lastenverlichting” ad f. 800 mln. vanwege het een half jaar na 1 januari 1976 laten ingaan van de BTW-verhoging. Deze „mix” van conjunctuurmaatregelen legt overigens wel sterk het accent op de extra uitgaven.

7) Ervan uitgaand dat daartoe de politieke wil aanwezig is en dat men er niet voornamelijk op uit is, via een op z'n rug liggend bedrijfsleven, de maatschappelijke orde om te turnen.

Overheidsuitgaven, nu en in de toekomst

D. A. P. W. VAN DER ENDE

De miljoenennota is tegelijkertijd een goed stuk en een minder goed stuk. Een minder goed stuk omdat de nota te lang is, geschreven is in een taal die soms een oneerlijke concurrentie inhoudt voor de slaappillenfabrikant, gedeelten bevat die moeilijk te begrijpen zijn voor een aantal van degenen die het in ons staatsbestuur voor het zeggen hebben, en te weinig feitelijke informatie geeft over de concrete uitgaven. Een goed stuk omdat daarin op openhartige wijze inzicht wordt gegeven in de voorgenomen gang van zaken, ook voor de jaren na 1976.

Rijksbegroting en sociale verzekering

In het Woord vooraf van de miljoenennota deelt minister Duisenberg mede, dat de regering met betrekking tot het beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen — zoals dat tot uitdrukking komt in belastingen, sommige niet-belastingmiddelen én sociale premies — voorshands een jaarlijkse groei van rond 1% van het nationale inkomen als richtsnoer wenst te nemen.

Het stellen van één maximum voor de groei van de lopende begrotingsinkomsten en de sociale verzekeringspremies gezamenlijk is een logische stap in het kader van het groeiend inzicht dat het bij het financieel overheidsbeleid primair gaat om de verhouding tussen het beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen en het vrij besteedbare deel daarvan. Of de heffingen ten goede komen van de rijksbegroting of van het sociale verzekeringsstelsel is op zich zelf een belangrijke zaak, maar voor de verhouding tussen collectieve sector en vrij besteedbaar inkomen van secundair belang. Nu de sociale verzekering in toenemende mate gedeeltelijk uit de rijksbegroting wordt betaald is dat een reden te meer om de beide budgetmechanismen als één geheel te beschouwen. Een logisch gevolg van een gezamenlijke beschouwing van rijksbegroting en sociale verzekering is, dat het parlement nu ook de beschikking zal moeten krijgen over een begroting voor 1976 en meerjarenramingen voor 1976 t/m 1980 betreffende de sociale verzekering. Het zal wat kunst- en vliegwerk vereisen en het eerste resultaat zal niet ideaal zijn, maar het gaat niet aan om de consequenties die de één-percentnorm zal hebben voor het uitgavenbeleid alleen te zoeken in de 78 mrd. uitgaven van de rijksbegroting en niet in de 40 of meer mrd. uitgaven voor de sociale verzekering.

Voor een goede afweging dienen het parlement en de openbare mening evenveel inzicht te hebben in de 40 mrd. als in de 78 mrd. Het is eigenlijk een vreemde zaak dat een gespecificeerde begroting voor de sociale verzekering, zo die al bestaat, niet in de openbaarheid komt en men alleen achteraf te horen krijgt, vaak op een ongelegen moment, dat het resultaat is tegengevallen. Volgens de *Volkskrant* van 9 september jl. zou nog altijd het taboe overheersen dat,

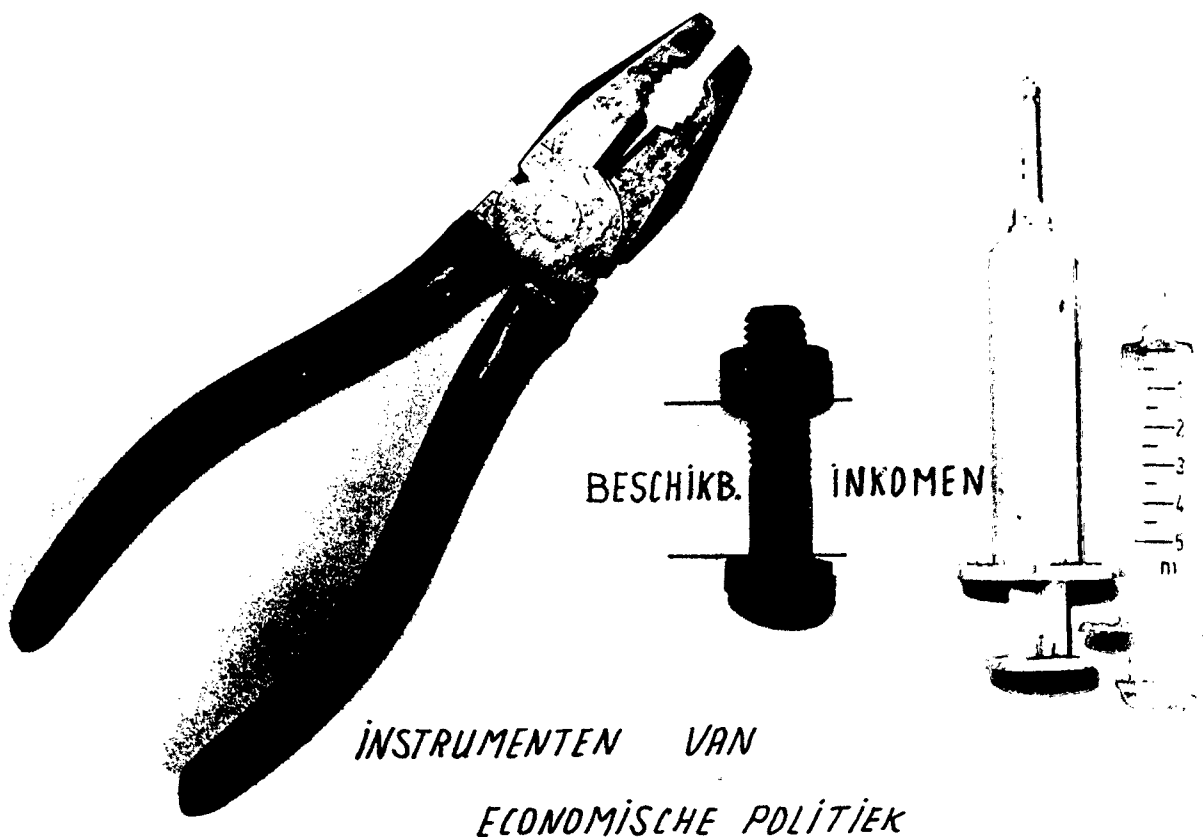
sprekend over sociale voorzieningen, van centen niet mag worden gerept. Ook schijnen sommigen nog te denken dat het sociale verzekeringswezen alleen maar een automatisch toepassen zou zijn van een wettelijk mechanisme, waaraan in de beleidssfeer niets zou zijn te doen. Wetten dienen echter te worden gewijzigd wanneer dit om beleidsredenen wenselijk is, en om die wenselijkheid te kunnen beoordelen dient de wetgever een goed inzicht te hebben in de gang van zaken. De noodzaak van wetswijziging lijkt niet onwaarschijnlijk, nu minister Boersma bij de behandeling van de AAW heeft gesproken over mogelijke overbodige zekerheden en te ruime interpretatie van wetsartikelen. Verder is er ook in de sfeer van de sociale verzekeringen het probleem van de apparaatskosten.

De wenselijkheid van meer inzicht in de financiën van de sociale verzekering klemmt te meer omdat — blijkens bijlage 15 van de *Miljoenennota 1974* en bijlage 14 van de *Miljoenennota 1976* — de uitgaven van rijk en overige publiekrechtelijke lichamen samen in het 25-jarig tijdvak 1950-1974 zijn gestegen van 27,3% tot 34% van het nationaal inkomen, dus met 6,7%, maar die van de sociale verzekering van 4,2% tot 20,2% van het nationaal inkomen, dus met 16%. Deze zaak is werkelijk te belangrijk geworden om aan een handjevol deskundigen te worden overgelaten.

Conjuncturele maatregelen en normale begroting

De uitgaven van de rijksbegroting 1976 worden op f. 72,8 mrd. geraamd exclusief de conjuncturele maatregelen en op f. 77,9 mrd. inclusief die maatregelen. De uitgaven voor conjuncturele maatregelen en die van „normale” begroting hebben elk hun eigen specifieke problematiek. Bij de geraamde uitgaven voor conjuncturele maatregelen is het de bedoeling — aannemende dat de huidige economische situatie niet tussentijds verbetert — dat het geld inderdaad wordt uitgegeven. Anders wordt het gestelde doel niet bereikt. Bij de normale begroting is het uiteraard niet de bedoeling om de begrotingskredieten zoveel mogelijk uit te putten. Een goed management moet er bij voortduring op zijn gericht de taakstellingen met zo weinig mogelijk gemeenschapsgeld te bereiken. Hier wringt iets. Het misverstand lijkt niet uitgesloten dat men elke ambtenaar extra gaat beschouwen als een bijdrage tot de oplossing van het werkgelegenheidsprobleem.

Er is ook een probleem van allocatie. Als men in het kader van de conjuncturele maatregelen ergens een zwembad neerzet, of een schouwburg bouwt, of wegen aanlegt, zal men geneigd zijn om dat te doen in streken met relatief grote werkloosheid. Waar dus relatief weinig mensen wonen die de toegangsprijzen kunnen betalen en waar de gemeenten traditioneel krap in hun middelen zitten en de hogere exploitatielasten moeilijk zullen kunnen opvangen. Om dergelijke gevolgen te voorkomen zou men in het kader van de conjuncturele maatregelen zoveel mogelijk voorzieningen moeten

INSTRUMENTEN VAN
ECONOMISCHE POLITIEK

uitvoeren die te eniger tijd toch zouden moeten gebeuren. Het conjuncturele program wordt dan een vervroegings-program. Dan loopt men echter het gevaar de maatregelen te nemen in gebieden met relatief minder werkloosheid. Ook hier wringt iets.

Belangrijk is voorts — de miljoenennota vestigt er op verschillende plaatsen de aandacht op — dat men de conjuncturele maatregelen wel buiten de normale begroting kan houden, maar dat de gevolgen ervan behalve via de exploitatielasten ook in de vorm van sterk stijgende rentelasten daarin terechtkomen.

Een blik in de toekomst

Volgens de meerjarenafspraken 1976-1978 en de extrapolaties 1979-1980 zal de omvang van de budgettaire problemen in de jaren 1979-1980 in alle scherpste naar voren komen. In die twee jaren zullen volgens de extrapolaties de uitgaven de budgetruimte met bijna 5 mrd. overtreffen.

Het is de vraag of men niet reeds eerder met de budgetruimte in de knel zal komen. Het totaal van de begroting 1976 is al 1,6 mrd. hoger dan men verleden jaar in het kader van de meerjarenafspraken voor 1976 nodig achtte. In de meerjarennota is rekening gehouden met de *Defensienota* en met de nota's *Huur- en subsidiebeleid 1974* en *Huisvesting alleenstaanden*. Het kabinet heeft echter ongeveer 50 nota's geproduceerd. Het zou interessant zijn om te weten tot welke bedragen die 50 nota's, stuk voor stuk, in de meerjarenramingen zijn verwerkt. Er zitten in de begroting nogal wat garantiëposten, bijv. ten bedrage van 20% van het begrotingsbedrag voor ontwikkelingsbijstand (dat wordt dus jaar op jaar 0,3% van het netto nationale inkomen) en 500 mln. voor z.g. achtergestelde leningen aan het bedrijfsleven. Deze

garanties worden niet gegeven omdat het geld op bijzonder solide wijze wordt geïnvesteerd. Een overzicht van de in de komende jaren vermoedelijk te verstrekken garanties zou een bijdrage zijn ter vergroting van het inzicht in de financiële situatie van het rijk.

De wijnplassen en melkpoederbergen producerende EG — een instelling waarvan de prognoses „have turned out absurdly optimistic” 1) — zal ons in de komende tijd nog wel eens minder prettige financiële verrassingen bezorgen.

De begroting van Verkeer en Waterstaat bevat een memoriepost voor het realiseren van beleidsdoelstellingen van het Meerjarenplan Personenvervoer. Daarvoor zou dan binnen de meerjarenafspraken ruimte moeten worden vrijgemaakt. Er staat niet bij hoe dat zou moeten gebeuren. De voorstellen van de interdepartementale commissie inzake coördinatie en kostenbeheersing van de sociale verzekering moeten in eerste instantie leiden tot een reële lastenverlaging voor de rijksbegroting van ca. 700 mln. per jaar. De commissie moet nog met haar voorstellen komen, maar de resultaten, oplopende van goed 600 mln. in 1977 tot ruim 1 mrd. in 1980, zijn al in de meerjarenraming verwerkt. Op hoeveel inkomensstrekkers uit de sociale verzekering in de jaren 1977 t/m 1980 heeft men gerekend? En op hoeveel personen in de WWV en RWW? Van 1975 op 1976 wordt voor het aantal personen in WWV en RWW rekening gehouden met een stijging van 103.500 tot 135.000.

Bij de behandeling van de begroting 1975 heeft de Tweede Kamer bij de hoofdstukgewijze behandeling aan de meerjarenramingen niet erg veel aandacht besteed. Die aandacht zou gestimuleerd worden als de Kamer zou besluiten bij elk

1) *The Economist*, 6 september, 1975, blz. 28.

hoofdstuk in een motie uit te spreken of zij zich met de meerjarenraming voor dat hoofdstuk al dan niet verenigt c.q. ten aanzien van welke posten zij nadere overweging wenselijk acht.

Het primaat van de financiën

Nadat op blz. 7 van de miljoenennota reeds was medegedeeld dat een hernieuwde afweging binnen de begroting nodig zal zijn, wordt op blz. 43 aangekondigd dat de regering een procedure heeft afgesproken die bij de heroverweging van overheidstaken moet worden gevolgd.

Als voorbeeld wordt genoemd dat de bouw van de academische ziekenhuizen te Utrecht en te Leiden opnieuw zal worden bekeken. Dat was al bekend. Uit de mededeling is af te leiden dat men het Amsterdamse project in de Bullewijkpolder, naast de Bijlmermeer, wil handhaven. Een academisch ziekenhuis met een grondoppervlak waarbinnen men de St. Pieter in Rome, het Escorial bij Madrid, het stadshuis van Stockholm, het parlamentsgebouw in Londen en de Parijse opera te zamen zou kunnen herbergen. Prestigeprojecten zijn een pestilentie voor de openbare financiën. Minister Van Doorn zou voorts eens moeten vertellen hoe een dergelijk gigantisch ziekenhuis, ver buiten Amsterdam, bevorderlijk is voor het welzijn van de Amsterdammers en minister Gruijters, hoe dit past in zijn streven de leefbaarheid van onze steden te vergroten.

De exercitie met de meerjarencijfers heeft de grote verdienste dat hiermede is aangetoond dat de heroverweging een ingrijpend karakter zal moeten hebben. Wat in wetten is neergelegd, politiek is beslist of als voornemen naar buiten is gebracht, zal men niet als een gegeven mogen aanvaarden.

Is het bijv. inderdaad wel nodig, om hetzij door instelling van miniprovincies of via een variant daarop onze bestuurlijke organisatie fundamenteel te wijzigen? Zijn de bezwaren tegen de huidige organisatie werkelijk zo groot dat een dergelijke ingreep nodig is? Heeft men zich wel eens gerealiseerd wat dit alles gaat kosten, niet alleen financieel, maar ook maatschappelijk? Als na de reorganisatie de burgemeesters van de grotere steden, om de tijd te doden, zelf maar huwelijken gaan sluiten is dat geen efficiënte aanwending van hun capaciteiten. Primaar gaat het om een meer moderne regeling van de materie die thans in de wet gemeenschappelijke regelingen van 1951 is vervat en om een meer genuanceerde vorm van samenvoeging van gemeenten dan door middel van totale annexatie. Hiervoor moet een meer eenvoudige, en goedkopere, oplossing zijn te vinden.

In de contourennota — waarin de onderwijsproblemen en heilige huisjes overigens wél fundamenteel aan de orde komen — stelt minister Van Kemenade dat een kostenraming op grond van dit plan niet mogelijk is. Dit is op zich zelf niet onredelijk, het betreft hier een plan dat ter discussie wordt gesteld, geen concreet wetsontwerp. Een andere vraag is of een kabinet, dat met een financieel meerjarenplan werkt, consequent handelt door een plan ter discussie te stellen zonder tegelijkertijd de financiële limieten aan te geven waarbinnen de varianten moeten blijven. De mogelijkheden van veranderingen in het uitgavniveau komen niet pas aan de orde bij de evaluatie van de experimenten, maar zijn reeds door het kabinet aan de orde gesteld in het meerjarenplan.

Wanneer er een wetsontwerp voortijdig uitlekt, zoals dat betreffende de ziektekostenverzekering, blijkt dat het wetsontwerp al helemaal klaar is behoudens de financiële paragraaf. Financiële paragrafen zijn blijkbaar dingen die men in de bestuurlijke praktijk op de laatste dag eraan vastplakt. Dat is de zaak op zijn kop zetten. De financiën hebben het primaat. Elke verstandige huismoeder zal het daarmee eens zijn.

Het slagen of niet slagen van de voorgenomen heroverweging van overheidstaken hangt in eerste instantie af van de daarbij te volgen procedure. Aan het slot van dit artikel kom ik daarop terug.

Reële arbeidskosten van de overheid

Bij verschillende gelegenheden — o.a. door minister Lubbers in zijn rede te Vlissingen en ook in de miljoenennota — is gesteld dat de moeilijkheden die de bedrijven thans ondervinden in belangrijke mate veroorzaakt worden door een te grote stijging van de reële arbeidskosten. De overheid is een mammoetconcern van dienstverlenende bedrijven, met een uitgebreid assortiment van dienstbetoon: veiligheid, onderwijs, gezondheidszorg, vervoersmogelijkheden, financiële steun van velerlei aard tot en met het verschaffen van een inkomen aan hen die dit zelf niet kunnen verwerven. Uit het feit dat er bij die overheidsbedrijven geen rood licht gaat branden, mag men niet afleiden dat het verschijnsel van de in bedrijfseconomisch opzicht te hoge arbeidskosten zich daar niet voordoet.

De overheidsuitgaven zijn voor een zeer groot deel personeelsuitgaven, ook in verschillende gevallen waarin zij — zoals bijv. bij het onderwijs — van het CBS het etiket overdrachten krijgen. Voor de in actieve dienst zijnde ambtenaren zijn die personeelsuitgaven het produkt van aantal en bezoldiging. Het aantal werknemers bij de particuliere bedrijven daalde in de periode 1970-1974 met ongeveer 1,5%. Het aantal werknemers bij de overheid (incl. onderwijs) steeg in dat tijdvak met 8,8%. Bij het onderwijs alleen met 17,3%.

Het trendbeleid is een poging om de bezoldiging van de ambtenaren in de pas te doen lopen met die van de particuliere werknemers. Bij de verdere arbeidsvoorwaarden, als bijv. pensionering, zijn er belangrijke verschillen.

In de Duitse Bondsrepubliek heeft het bestuur van de Sociaal-Democratische Partij voorgesteld de ambtenaren voortaan ook te laten meebetalen aan de werkloosheidsverzekering. Dat ambtenaren weinig risico lopen om werkloos te worden en de overheid dan eigen regelingen heeft, is volgens de SDP geen voldoende motief om hen van het betalen van die premie vrij te stellen.

Pogingen om de positie van de ambtenaren te wijzigen stuiten in de regel op fel verzet van de ambtenarenorganisaties. Op zich zelf is dat begrijpelijk. Aangevoerd zal moeten worden dat het continueren van de huidige situatie uiteindelijk ook niet in het belang van de ambtenaren is. De grote mate van onvrede, vooral bij de wat oudere ambtenaren, komt onder meer tot uitdrukking in een verontrustende stijging van de vervroegde pensioneringen. Het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds zal daardoor binnen niet al te lange tijd in grote moeilijkheden komen. Een ander carrièrepatroon, met mogelijkheid van functieverandering op 40- à 50-jarige leeftijd, waardoor men zich met nieuw elan aan ander werk kan wijden, zou mogelijk nieuwe perspectieven kunnen bieden. De voornemens van minister Van Kemenade inzake de „open school” sluiten hier goed bij aan.

Meer doen voor minder geld

In zijn inaugurele rede, op 4 oktober 1973, heeft Prof. Dr. L. Koopmans een aantal suggesties gedaan om het management bij de overheid te verbeteren: invoering van een quasi-winststelsel binnen de ambtelijke dienst, het stellen van een premie op het bedenken van meer efficiënte productieprocessen, het laten geven van onderwijs door op winst gerichte instellingen met overheidssubsidies aan de leerlingen, het in grotere mate uitbesteden van werkzaamheden aan particuliere bedrijven 2). Gezocht zal moeten worden naar middelen waardoor het in het belang van de diensthoofden is om te streven naar een zo groot mogelijke effectiviteit bij het management, om meer te doen voor minder geld. In een moderne overheidsbureaucratie wordt de

2) Prof. Dr. L. Koopmans, *Beheersing van overheidsuitgaven*, Deventer, 1973, blz. 14. Ook opgenomen in *Openbare Uitgaven*, jaargang 1973, nr. 4, blz. 166.

manager vaak min of meer gedwongen om meer te doen voor meer geld, en zal hij voorts trachten wat geld achter de hand te houden om de gevolgen van „onzekerheden” 3) zo goed mogelijk op te vangen. Dit behoort tot de „zaken waarover men niet spreekt”.

Een belangrijke kostenverhogende factor is de toenemende centralisatie en de daarmee gepaard gaande schaalvergrotingen. Zij leiden tot meer bureaucratie, het langs elkaar heen werken en het steeds weer uitstellen van beslissingen.

De voorbereiding der begroting

Bij de voorbereiding van de jaarlijkse begrotingen zijn — niet alleen onder dit kabinet, maar ook onder de twee voorgaande kabinetten — een drietal tendenties waar te nemen: vermindering van het belang van de ambtelijke voorbereiding, vermindering van het belang van de bilaterale besprekingen tussen de minister van Financiën en zijn respectievelijke ambtgenoten en toeneming van het aantal zaken dat in de ministerraad wordt besproken en beslist. Gesteld is dat dit te maken zou hebben met maatschappelijke verschuivingen die ook in het kabinet doorwerken: de verschuiving van individuele verantwoordelijkheid naar collectieve verantwoordelijkheid. Ik vrees dat het eerder wijst op een ondermijning van de collectieve verantwoordelijkheid. Wil deze tot haar recht komen dan dient het hoogste orgaan alleen de allerbelangrijkste beslissingen te nemen, moet het daarvoor voldoende tijd kunnen vrijmaken en behoren die beslissingen zo goed mogelijk te worden voorbereid.

Uit de persberichten krijgt men de indruk dat begin juli in de ministerraad beslissingen zijn genomen over de hoogte van de diverse begrotingshoofdstukken, doch dat deze eind augustus opnieuw zijn vastgesteld. De afzonderlijke ministers moesten daarop in recordtempo de prioriteiten binnen het hun toegewezen totale begrotingsbedrag vaststellen. Een dergelijke werkwijze houdt weinig waarborgen in voor het zo goed mogelijk benaderen van een verantwoorde en evenwichtige verdeling van de beschikbare gelden. De verleiding om bij de raming van bepaalde, op zich zelf onvermijdbare, uitgaven onvoldoende reserves in acht te nemen, kan dan wel eens groot worden. Als men te laag mikt, merkt men dat wel bij de voorjaarsnota. Er is bij deze manier van vaststellen der prioriteiten geen tijd voor het tegenspel van Financiën, voor kritiek op het introduceren van „camel noses” en voor kritische aandacht voor het voldoende rekening houden met toekomstige ontwikkelingen en met de belangen van andere sectoren. Zo kreeg men de indruk dat de wijze waarop minister Westerterp de prioriteiten binnen zijn ministerie had vastgesteld weinig instemming vond bij zijn collega Gruijters en dat het conflict geforceerd is opgelost omdat de tijd daartoe drong.

Stuntwerk

Het zorgvuldig in acht nemen van een „budget calendar”, die algemeen aanvaard wordt als een comptabel gewoonte-recht, geeft meer waarborgen om tot evenwichtige, economisch en politiek verantwoorde beslissingen te komen. Dit geldt ook voor bijstellingen die op het laatste moment noodzakelijk blijken.

Het stuntwerk van de laatste jaren wordt waarschijnlijk bevorderd door de omstandigheid dat het voor een minister van Financiën in verband met zijn vele andere taken, onder meer op internationaal terrein, fysiek nauwelijks meer mogelijk is voldoende tijd en aandacht te besteden aan de inhoud van de afzonderlijke begrotingen.

Bij een nieuwe Kabinetformatie zou overwogen kunnen worden naast de minister van Financiën een afzonderlijke minister zonder portefeuille voor het budget te benoemen. In Engeland heeft men daarmee gunstige ervaringen opge-

daan. „The need for two ministers to take the Treasury viewpoint grew out of the vast increase in government expenditures and the decrease in the amount of time the Chancellor could, or was prepared to devote to them” 4).

Interessant is ook de suggestie, door Prof. Dr. F. Hartog gedaan in *NRC Handelsblad* van 16 september jl. om de Tweede Kamer bij de begrotingsvoorbereiding te betrekken 5) en via een debat in het voorjaar de totale te verdelen ruimte voor de staatsuitgaven vast te leggen. In de gemeentelijke sfeer gaat men in een enkel geval nog verder en stelt de gemeenteraad de streefcijfers bij wijze van voorbegroting vast 6). Het schijnt dat toen men dit systeem wilde introduceren het meer tegenstand ondervond van de ambtenaren dan van de politici, doch dat ook de ambtenaren het achteraf als een grote verbetering ervaren.

Heroverweging van overheidstaken

Ook vroeger, onder meer onder de ministers Vondeling en Witteveen, zijn wel procedures in gang gezet om de overheidstaken opnieuw te overwegen. Het resultaat stelde teleur. De oorzaken waren waarschijnlijk dat de procedures uitsluitend binnen het normale apparaat waren aangevat, dat dit een handicap was om de zaken onbevangen te bekijken, dat problemen van grote importantie meestal een interdepartementaal karakter hebben waar onze ambtelijke organisatie maar moeilijk vat op krijgt en — vooral — dat de respectievelijke kabinetten er uiteindelijk onvoldoende brood in zagen om met ingrijpende voorstellen te komen.

Wat dit laatste betreft, bevindt het huidige kabinet zich in een gunstige uitgangssituatie. Het heeft een reputatie opgebouwd dat het bereid is van de platgetreden paden af te wijken en dat het, als dat noodzakelijk is, niet bevreesd is tegen gevestigde opinies in te gaan. Het heeft in een openhartige miljoenennota aangetoond dat, bij voortzetting van de huidige ontwikkeling, de financiële situatie over vier jaar, maar waarschijnlijk al eerder, bijzonder penibel zal worden. Het heeft erkend dat het voor 1976 voorgenomen beleid al grote risico's met zich mee brengt. Uit een recent Nipo-onderzoek bleek dat 70% van de Nederlanders belastingverlaging nog belangrijker vindt dan loonsverhoging 7). Verdere verhogingen van de belastingen zullen dus zeker grote weerstanden oproepen.

Wil een heroverweging van de overheidstaken kans op succes hebben dan zal zij moeten worden voorbereid door een kleine groep van gezaghebbende personen, die het vertrouwen hebben van het kabinet. Aan hen zal op onbekrompen wijze ambtelijke bijstand moeten worden verleend. Hun rapport zal moeten worden gepubliceerd. Het moet mogelijk zijn een dergelijke kleine groep te vinden van personen, die bereid zijn een ernstige poging te doen om met voorstellen te komen welke enerzijds weer financiële perspectieven openen en anderzijds verenigbaar zijn met de fundamentele doelstellingen van dit uit vijf partijen samengestelde kabinet.

D. A. P. W. van der Ende

3) Over die onzekerheden bevat het artikel van Dr. W. Drees „Begrotingstotalen en uitvoeringsbeheersing” veel stof tot overdenking (*Openbare Uitgaven*, jaargang 1973, nr. 2, blz. 67 e.v.).

4) Hugh Heclo & Aaron Wildawsky, *The private government of public money*, Londen, 1974, blz. 152.

5) Ook t.a.v. de controle achteraf is het Nederlandse parlement nogal passief. Met het verslag van de Rekenkamer houdt een Engelse parlementscommissie zich een half jaar bezig, de Nederlandse parlementscommissie een halve dag. Zie *ESB*, 25 juni 1975, blz. 623.

6) Th. C. de Werd, *Beleid en begroting, B & G*, mei 1975, blz. 102.

7) Volgens een bericht in *NRC Handelsblad* d.d. 16 september 1975. Bij de VVD-stemmers was het percentage 77, bij de KVP-stemmers 73, bij de PvdA-stemmers 72, bij de CHU-stemmers 70, bij de ARP-stemmers 68 en bij de PPR-stemmers 59.

Belast beleid

De *Miljoenennota 1976* is een miljardenreus op lemen voeten. Het werkelijkheidsgehalte van de aan het voorgestelde beleid ten grondslag liggende veronderstellingen wordt meer dan ooit bepaald door buitenlandse ontwikkelingen. Nederland kan daarop geen of ten hoogste een zeer geringe invloed uitoefenen. Hieruit volgt dat de betekenis van binnenlandse beleidsvoornemens — zoals met betrekking tot de hoogte van collectieve lasten, de inkomens en prijzen — verbleekt in het licht van een aantal grote onzekerheden van externe aard. In dit verband moet met name worden gedacht aan de omvang en effectiviteit van de conjunctuur-stimulerende programma's in de belangrijkste industrielanden, aan het daarop gebaseerde verwachte lichte herstel van de wereldhandel en tenslotte aan de gevolgen van een mogelijke verdere verhoging van de prijs voor ruwe olie. Het kabinet neemt een voorschot op de verhoopde gunstige uitkomst van deze *buitenlandse ontwikkelingen* en vertoeft daarbij in het gezelschap van nagenoeg alle regeringen van de ontwikkelde westerse economieën.

Voor zover de externe vooruitzichten dit najaar of begin volgend jaar niet drastisch behoeven te worden bijgesteld, levert het aangekondigde beleidsprogramma een aanzet tot het intomen van de voortgaande geldontwaarding en tot bestrijding van de werkloosheid op middellange termijn. Daarbij moeten enkele veronderstellingen van de regering met betrekking tot *binnenlandse ontwikkelingen* van even grote betekenis worden geacht. In de op Prinsjesdag gepresenteerde stukken wordt de verwachting uitgesproken dat de loon- en prijsbeweging in 1976 beneden de 10% kan worden gehouden. Een vrijwillige aanvaarding van een matiging in lonen, andere inkomens en prijzen door de betrokken deelnemers aan het economisch proces is daarvoor van wezenlijk belang. De eerste tekenen uit althans de kringen van de georganiseerde werknemers lijken een ondersteuning te betekenen voor het kabinetsbeleid.

Ingeval de externe en/of interne ontwikkelingen bij de optimistische uitgangspunten achterblijven, wordt het *wanikel evenwicht*, dat het voorgenomen beleid schraagt, verbroken. De hiermee samenhangende risico's, die het kabinet zelf duidelijk onderkent, lijken gerechtvaardigd, nu uitgewerkte en aanvaardbare beleidsalternatieven ontbreken en evenmin door de oppositie ter rechter- of ter linkerzijde van het kabinet op tafel zijn gebracht.

Wanneer de ontwikkelingen in binnen- en buitenland een minder gunstig verloop hebben dan het kabinet thans veronderstelt, heeft dat bijzonder ernstige repercussies voor onder andere het niveau van de werkgelegenheid, het tempo van de inflatie en het veilig stellen van de sociale uitkeringen en andere gemeenschapsvoorzieningen. In dat geval is het noodzakelijk dat de overheid overgaat tot afstemming van het beleid met betrekking tot haar uitgaven en inkomsten op de dan noodzakelijke straffe korte-termijnpolitiek met betrekking tot inkomens en prijzen.

Het beleid is extra belast als gevolg van de starheid in het patroon van inkomsten en uitgaven van de publieke sector.

PROF. DRS. V. HALBERSTADT
DRS. C. A. DE KAM

Uit hun aard plegen uitgaven doorgaans ten minste incrementeel toe te nemen, waartegenover de inkomsten in een tijd van teruglopende conjunctuur ertoe neigen te dalen (1975: f. 3.200 mln.). Deze logheid is er de oorzaak van dat het beleid in een aantal opzichten onontkoombaar aan herijking toe is. Dat geldt in het bijzonder *richting en omvang van de economische groei* enerzijds, en de groei van *het beslag van de collectieve sector* op het nationaal inkomen anderzijds.

Het kabinet streeft op middellange termijn naar een trendmatige reële groeivoet van het nationaal inkomen van 3¼% per jaar. In tegenstelling tot wat in het verleden gebruikelijk was is dit percentage niet gebaseerd op een extrapolatie van het recente groeitempo van onze economie, maar heeft het een *normatief* karakter. Een norm die alleen haalbaar lijkt indien en voor zover de gemaakt veronderstellingen inzake de hiervoor besproken binnen- en buitenlandse ontwikkelingen worden bewaarheid.

De groeidoelstelling beoogt tot 1980 een verder afbrokelen van de werkgelegenheid te voorkomen, en een (overigens geringe) stijging van het reëel beschikbare inkomen per werkende mogelijk te maken. Daarbij is er echter van uitgegaan dat het beslag, dat de jaarlijkse stijging van de collectieve lasten — waartoe worden gerekend belastingen, sociale premies en enkele niet-belastingontvangsten, met name de aardgasopbrengsten — legt op het nationaal inkomen, kan worden beperkt tot 1%.

Het totale beeld

De begrotingsvoorstellen voor 1976 monden uit in een *uitgavenstijging* (excl. conjuncturele posten) van 17% ten opzichte van de oorspronkelijke begroting voor 1975. De *volumestijging* belooft, evenals in 1975, 8%. Dat is gezien de economische situatie een forse toename, die zijn oorzaak vooral vindt in de uitdijende omvang van de overdrachts-uitgaven. In tabel I is de middelenzijde van de rijksbegroting in beeld gebracht. Daarop spitst onze bijdrage zich toe. Belastingen, niet-belastingmiddelen en de omvang en financiering van het begrotingstekort zullen in dat kader zeer beknopt van een enkele kanttekening worden voorzien.

Tabel I (in mrd. gld.)

	Jaar 1976
Belastinginkomsten ten behoeve van het rijk	50,4
Aardgasbaten	5,5
Overige niet-belastingmiddelen	6,9
Totaal inkomsten	62,8
Begrotingstekort	15,1
Totaal uitgaven rijk	77,9

Het is moeilijk een oordeel te geven over het gedetailleerde pakket belastingmaatregelen dat in de miljoenennota in algemene termen wordt aangekondigd. Waarschijnlijk mede als gevolg van de omstandigheid dat in het kabinet tot het laatst is overlegd over de inhoud van het financieel en economisch beleid voor 1976 zijn de belastingontwerpen op het ogenblik dat dit artikel wordt geschreven nog niet verschenen, wat een zeldzame gebeurtenis kan worden genoemd.

Het meest in het oog lopen de verhoging van het normale tarief van de *omzetbelasting* van 16% naar 18% en de operatie met betrekking tot het tarief van de loon- en inkomstenbelasting. Terwijl de specifieke verbruiksbelastingen (accijnzen) in overwegende mate slechts worden aangepast aan de geldontwaarding, betekent de verhoging van de BTW een reële lastenverzwaring. De verhoging van accijnzen en omzetbelasting heeft tot gevolg dat de verhouding tussen directe en indirecte belastingen wat dichter komt te liggen bij de 50-50-verhouding die in kringen van de EG wel wordt gepropageerd. In 1976 zal die verhouding in ons land naar verwachting zijn 56,9 (direct) : 43,1 (indirect).

Toch zal harmonisatie van de belastingen in de Gemeenschap niet het voornaamste argument zijn geweest om het accent bij de lastenverzwaringen in de indirecte sfeer te leggen. Veeleer lijkt de belastingoperatie voor 1976 een bevestiging van de opvatting die het kabinet verwoordde in de *Interim-nota Inkomensbeleid*, te weten dat de budgettaire en inkomenspolitieke rek wat uit de loon- en inkomstenbelasting is.

Een voordeel van de nu gekozen oplossing is dat de omzetbelasting, in duidelijke tegenstelling tot de inkomstenbelasting, veel minder gelegenheid biedt om door middel van juridische en feitelijke constructies de bedoeling van de wetgever via *loopholes* uit te hollen.

Het kabinet laat de *inkomenspolitieke doelstelling* overigens niet los. De herziening van het tarief van de *inkomstenbelasting* heeft een duidelijke herverdelende strekking. Opvallend is met name dat de inflatiecorrectie voor 80% wordt toegepast, maar voor de tariefschijven van 58% en meer in het geheel niet.

Sinds de inflatiecorrectie wettelijk is geregeld (in 1971) is deze nimmer ten volle doorgevoerd. Er lijkt zich een duidelijke ontwikkeling af te tekenen naar een jaarlijkse „autonome” tariefstelling, waarbij de aanpassing van de tarieven aan de geldontwaarding aan betekenis inboet en steeds meer wordt weggedrukt door budgettaire en andere doeleinden van het kabinetsbeleid. Dit roept de vraag op of het geen aanbeveling verdient de inflatiecorrectie uit de Wet inkomstenbelasting te schrappen.

De *niet-belastingmiddelen* spelen bij de dekking van de rijksuitgaven een steeds belangrijker rol, vooral in verband met het aandeel van de staat in de aardgaswinsten. Uitgedrukt als percentage van de belastingopbrengsten van het rijk, stijgen de niet-belastingmiddelen van 13,5 in 1972 naar 24,6 in 1976.

Het *begrotingstekort* (incl. conjuncturele maatregelen) zal in 1976 naar verwachting rond f. 15 mrd. belopen. De financiering zal de minister van Financiën voor een buitengewoon zware opgave stellen. Zo mogelijk nog zorgwekkender is de omstandigheid dat bepaalde uitgaven met een vermoedelijk in hoge mate structureel karakter thans, met een conjunctureel etiket opgeplakt, uit het tijdelijk vergrote tekort worden gefinancierd. Op afzienbare termijn zullen dergelijke uitgaven, te denken valt aan de door het rijk overgenomen premies volksverzekering, in de structurele ruimte moeten worden geperst. Geen eenvoudige opgave, in het bijzonder in het licht van de al gememoreerde doelstellingen, dat het beslag van de collectieve lasten jaarlijks met niet meer dan 1% van het nationaal inkomen mag stijgen.

De gelden die de overheid langs de in tabel I geschematiseerde wegen bijeengaart kunnen daarnaast echter niet — hoewel het tegendeel tot voor kort niet ongebruikelijk was — worden los gezien van de bijdragen die worden ingevorderd ten behoeve van de financiering van het stelsel van

AAN: HET GAT IN DE BEGROTING

KNEUTERDIJK 15.000.000.000

DEN HAAG

VAN: DE BELASTING BETALER

sociale zekerheid. Macro-economisch geven beide te zamen een indicatie voor het beslag van de collectieve sector op het nationaal inkomen. Micro-economisch moeten beide te zamen worden beschouwd bij een beoordeling van de ontwikkeling van het vrij reëel beschikbare inkomen van verschillende inkomensgroepen.

De middellange termijn

De miljoenennota geeft uitdrukking aan de zorg die de minister van Financiën kwelt ter zake van de ontwikkeling van de druk van belastingen en premies voor de sociale zekerheid. In de regeringsstukken wordt de stijging van de collectieve lasten in verband gebracht met de in omvang nog toenemende werkloosheid. Blijkens *MEV* en *Miljoenennota 1976* kan een groot en groeiend deel van de werkloosheid niet worden opgelost door een herstel van de afzetmogelijkheden van het bedrijfsleven. Dit deel van de werkloosheid vindt in de visie van de betrokken bewindslieden in belangrijke mate zijn oorsprong in de ontwikkeling van de reële arbeidskosten, de snelle technische vooruitgang en het zich snel wijzigende patroon van de vraag. Om het verder afbrokelen van de werkgelegenheid tegen te gaan streeft de regering naar een trendmatige reële groei van het nationaal inkomen van 3½% per jaar. *In het licht van deze doelstelling* en op basis van onlangs ter beschikking gekomen aanwijzingen over de ontwikkeling van de economie bij ongewijzigd beleid acht het kabinet het gewenst het beslag van de collectieve sector op het nationaal inkomen voorschands te beperken tot een jaarlijkse groei van rond 1% van het nationaal inkomen.

Het is interessant om in herinnering te roepen dat het progressief Regeerakkoord Keerpunt 1972 een stijging van belastingen en premies te zamen voorzag met 1,35% per jaar. De afgelopen jaren lag de groei van de collectieve lasten daar enigszins boven. Daarbij werd de positie van de schatkist in niet geringe mate vergemakkelijkt doordat het structureel begrotingstekort in de periode 1974-1976 nog extra is bijgesteld (*inhaal-manoeuvre*).

Het valt op dat de consequenties van de herziene uitgangspunten van het financiële beleid voor de komende jaren, nog *niet* zijn verwerkt in de meerjarenaafspraken voor 1977 en 1978, en evenmin in de geëxtrapolerde ramingen voor 1979 en 1980. Evengoed rijst met betrekking tot de ruimte op de rijksbegroting — dus los gezien van het beslag dat de uitbouw van de sociale zekerheid legt — al een beeld van bittere ellende op uit de miljoenennota. Aan blz. 42 is het overzicht in tabel 2 ontleend (zie blz. 956).

Bij *ongewijzigd beleid* met betrekking tot de uitgaven die lopen via de rijksbegroting resteert dan al een bijzonder geringe ruimte voor de stijging van de sociale premies, de categorie die de afgelopen tien jaar de grootste neiging tot kenmerkend oncontroleerbare groei vertoonde.

Tabel 2 (in mrd. gld.)

	1976	1977	1978	1979	1980
Begrotingsruimte	8,4	6,9	6,4	6,0	6,5
Beslag op de ruimte	10,5	8,0	7,2	8,4	9,0
Veronderstelde of noodzakelijke belastingverhoging	+2,1	+1,1	+0,8	+2,4	+2,5
In pct. nationaal inkomen	—	—	—	0,8%	0,8%

De sociale zekerheid

Het stelsel van sociale zekerheid is de afgelopen jaren van beslissende betekenis geweest in de ontwikkeling van het beslag van de collectieve sector op het nationaal inkomen. Dat geldt vooral voor de *sociale verzekeringen*, die geheel of nagenoeg geheel worden gefinancierd d.m.v. premieheffing en voor de *sociale voorzieningen* (met name WW, WSW en ABW) die worden betaald uit de algemene middelen. Bij beide vormen van sociale zekerheid komt de jaarlijkse stijging van de uitkeringen met name voor rekening van een drietal factoren. Dat zijn achtereenvolgens de loonontwikkeling (welvaartsvaste koppeling), de structurele verhogingen van het minimumloon en de prijsstijging. De laatste factor is vooral van belang bij de medische consumptie en bejaardentehuizen. Daarnaast speelt de groei van het aantal verzekerden met recht op een uitkering natuurlijk een rol, evenals de stijging van het aantal verstrekkingen in de ziektekostenverzekeringen en de herindeling naar invaliditeitsklassen.

In de *Memorie van Toelichting* op de begroting van Sociale Zaken voor 1976 wordt op blz. 26 geconstateerd dat een analyse van de ontwikkeling van de sociale verzekeringen over de periode 1968-1976 laat zien, dat in iedere vijf aaneengesloten jaren van die periode meer dan een *verdubbeling van de uitkeringen* optreedt. Daarmee samen hangt een stijging van het aandeel van de gezamenlijke sociale verzekeringspremies in het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen van 14,9% in 1968 tot 20,4% in 1976. Dit percentage kan enigermate misleidend werken, omdat de groei van de uitkeringen niet rechtstreeks wordt weerspiegeld in de premies. De uitkeringen stijgen momenteel sterker dan de premies, wat kan worden verklaard uit gestegen overheidsbijdragen. Daartegenover wordt de premiedruk beïnvloed door het verloop van de arbeidsinkomensquote. Een oplopende arbeidsinkomensquote stuwt de premiedruk, in procenten van het nationaal inkomen uitgedrukt, omhoog.

Een belangrijke factor in dit snel groeiende beslag uit hoofde van de sociale zekerheid is *de omvang van de niet-actieve beroepsbevolking*. Deze nam (in procenten van de afhankelijke beroepsbevolking) van 1968 op 1973 toe van 14 tot rond 20. Sedertdien is nog een aanmerkelijke versnelling opgetreden, namelijk met minstens 2% van de afhankelijke beroepsbevolking per jaar, tegen gemiddeld 1,5% in de voorgaande jaren. Ten dele is dit een gevolg van de toegenomen werkloosheid, maar veel belangrijker is de groei van het aantal minder validen en de langdurig zieken,

Tabel 3 (x 1.000)

	1968 a)	1976
Aantal werklozen	80	240 b)
Aantal zieken	270	400 c)
Aantal langdurig zieken en minder validen	190	400 c)
Totaal	540	1040

a) *Memorie van Toelichting Sociale Zaken 1976*, blz. 5.

b) *MEV 1976*, blz. 21.

c) Eigen raming.

ook bij de ambtenaren. Zo ontstaat voor 1976 het beeld dat in tabel 3 wordt getekend.

De vraag komt op of de lastenstijging uit hoofde van de sociale zekerheid omgebogen kan worden. Indien wij ons hier beperken tot de sociale verzekeringen, dan moet worden vastgesteld dat een *beheersing van de uitkeringen* aanmerkelijk moeilijker lijkt dan een *beheersing van de premiedrukstijging* langs de weg van het opvoeren van de overheidsbijdragen.

Een werkelijke beperking van de uitkeringen wordt alleen bereikt wanneer *nieuwe voorzieningen* niet óf later dan voorzien worden ingevoerd, en door een *herijking van de fundamentele doelstellingen*, die aan het stelsel ten grondslag liggen. Beide methoden leiden eerst op termijn tot lastenombuigingen en zullen met grote pijn gepaard gaan. Herijking van de beginselen van onze sociale zekerheid zou bijv. kunnen inhouden dat *niet alle uitkeringen even welvaartsvast* zijn, en dat een *verdere en forse bevrozing in het kader van de kinderbijslagregelingen* tot stand wordt gebracht.

Weinig aantrekkelijke gedachten voor beleidsvoerders die benadrukken dat bij het verwezenlijken van de doelstellingen van de sociale zekerheid meer dan tot nu toe zal worden gestreefd naar inkomenshervdeling via uitbreiding van het solidariteitsbeginsel. Maar terzelfder tijd moet worden erkend dat én de solidariteit van de actieve met de niet-actieve beroepsbevolking, én de kostenontwikkeling in meer dan één recent beleidsdocument als hoogst actuele knelpunten zijn gesignaleerd. Het realiseren van de al besproken 1%-norm voor de jaarlijkse stijging van de totale collectieve lasten is volslagen ondenkbaar, indien aan een aantal beginselen van ons stelsel van sociale zekerheid geen nieuwe inhoud wordt gegeven.

De verdeling van de lasten

Hiervoor werd al aangeduid dat, indien de regering er niet in slaagt de groei van de collectieve uitgaven af te remmen, het alternatief is dat het reëel vrij besteedbare inkomen van grote groepen inkomenstrekkers, die deel uitmaken van de actieve beroepsbevolking, er de komende jaren op zal achteruitgaan of in het beste geval op hetzelfde peil zal blijven staan. In één van de termen, die onderdeel vormde van de oogst uit het aan sociaal-economische neologismen zo rijke najaar van 1972, betekent dat in 1976 de *nullijn* of minder voor de actieve beroepsbevolking. Daarmee zou een uitholling van de groei van het nationaal inkomen gepaard gaan, die op langere termijn — bij een oplopende werkloosheid — de ruimte voor stijging van de collectieve lasten verder inperkt. In 1976 is dit probleem al bijzonder actueel. De modale werknemer zal er in vrij reëel beschikbaar inkomen niet op vooruitgaan, zo wordt in de *MEV* geraamd (0 à 0,5% *incl. incidenteel*, waar de meeste modale werknemers nauwelijks aanspraak op hebben).

Bij de ramingen die in de *MEV* zijn verwerkt is de nullijn als beleidsdoelstelling verwerkt. Een niet-onbelangrijk instrument daarbij is de andere methodiek van de prijscompensatie. In deze door het CBS recent gepubliceerde variant wordt de verhoging van de indirecte belastingen (BTW en accijnzen) niet langer in de prijscompensatie betrokken. Wanneer ook de regeringsvoornemens in de sfeer van de directe belastingen in de beschouwing worden betrokken leidt dit volgens door het Centraal Planbureau in de *MEV* gegeven cijferingen tot de volgende inkomensontwikkeling voor een aantal typerende inkomensgroepen. Ter vergelijking zijn de gegevens over 1974 en 1975 opgenomen. Tussen haakjes is de raming uit de *MEV 1975* vermeld.

1976 en daarna

Het beleid met betrekking tot de collectieve sector is belast met in het verleden onbewust ingebouwde factoren, die

Tabel 4. De procentuele ontwikkeling van het reëel vrij beschikbare inkomen

	1974	1975	1976
Minimumloon	5 (5)	5 (4)	1,5
Even meer dan het minimumloon	3	3,5	1,0
Modaal looninkomen	2,5 (2)	3 (2)	0 à 0,5
Niveau modaal looninkomen in gulden	f. 19.500	f. 23.000	—
2 x modaal looninkomen	-0 à 0,5 (-0,4)	1,5 (0,5)	-0,5
4 x modaal looninkomen	2 (-2,5)	1 (0,5)	-1

dezer jaren een onverwacht krachtige groei van de collectieve lasten genereren. Naar verwachting zullen zich in 1976 en latere jaren dus nog aanzienlijke tegenvallers kunnen voordoen op het gebied van de overheidsuitgaven en de uitkeringen krachtens de sociale zekerheid. De verklaring van dit verschijnsel moet vooral in twee oorzaken worden gezocht. Aan de ene kant vergroten bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen het beroep op gemeenschapsvoorzieningen — met name in de sfeer van inkomensoverdrachten, zoals bij de ABW en de WAO —, terwijl anderzijds het inzicht — en daarmee de voorspellingswaarde — m.b.t. de vraag- en aanbodrelaties van gemeenschapsvoorzieningen nog onderontwikkeld is.

Tegen deze achtergrond is de in de miljoenennota aangekondigde nieuwe norm voor de jaarlijks collectieve lastenstijging van nog groter betekenis dan bij eerste lezing van de regeringsstukken al duidelijk is. De 1%-norm belichaamt een zeer fundamentele heroriëntatie van het financiële beleid, die in feite resulteert in een *nieuwe uitgavennorm*. Die norm beoogt twee doelstellingen te dienen. Enerzijds het steunen van een beleid dat is gericht op de realisatie van een groeivoet van het reëel nationaal inkomen van 3¼% en anderzijds het scheppen van voldoende ruimte — bij verwezenlijking van die groeivoet — voor het beschikbaar inkomen van de *gehele particuliere sector*, d.w.z. het loon- en overig inkomen. Ondanks het feit dat de doorwerking van de nieuwe uitgavennorm in de meerjarenafspraken thans nog ontbreekt, kan worden geconstateerd, dat hiermee de basis is gelegd voor een veel stringenter begrotingsbeleid, dan in de dekkingsnorm waarop het structurele begrotingsbeleid thans is gebaseerd.

Ongetwijfeld zal de 1%-norm nog nadere uitwerking behoeven. Twee tamelijk principiële vragen springen al dadelijk in het oog. Betreft het *een structurele of een totale norm*, m.a.w. mag een conjuncturele of belastingmaatregel buiten de toetsing worden gehouden? Het antwoord moet dunkt ons bevestigend luiden. Een tweede en belangrijker kwestie betreft het feit dat de nieuwe norm de broodnodige *afweging* tussen uitgaven-, belasting-, sociale zekerheids- en overheids-prijzenbeleid bevordert. Dat is ongetwijfeld van niet te onderschatten betekenis. Nochtans zal het niet eenvoudig zijn in dit verband de verdeling over de drie componenten van de

norm — belastingen, premies en bepaalde niet-belastingmiddelen — te effectueren, aangezien het bij elke component om *verschillende programma- en bestedingseffecten* gaat. In de afweging moeten dergelijke effecten een belangrijke rol kunnen spelen. Hoe dat moet blijft vooralsnog onduidelijk.

Het verwezenlijken van de beleidsvisie die de basis is van de nieuwe uitgavennorm zal een bijzonder zware opgaaft blijken. Voor de periode 1977-1980 valt naar onze globale schatting een stijging van de collectieve lasten te voorzien van ca. 7% van het nationaal inkomen (2½% belastingdruk en 4½% sociale premiedruk). Ten dele betreft het hier de honorerings van gemaakte meerjarenafspraken en ten dele de financiering van ongewijzigd beleid (met name bij de sociale verzekeringen). De genoemde 7% dient in het kader van de nieuwe norm te worden teruggedrukt tot 4% over de periode 1977-1980. Dit impliceert een jaarlijkse ombuiging van minstens ¾% van het nationaal inkomen per jaar ten opzichte van de tot voor zeer kort voorziene ontwikkeling voor de totale collectieve sector. In gulden van 1975 zou dit een *uitgavenvermindering* van ongeveer f. 10 mrd. in 1980 betekenen. Het zal — zoals hiervoor al t.a.v. de sociale zekerheid werd geconstateerd — niet eenvoudig zijn om aan te geven waar de beleidsombuiging in de sfeer van de overheidsuitgaven moet worden gevonden.

Er is een aantal argumenten om bij de noodzakelijke herafweging van collectieve uitgaven de *ambtenarensalarissen* niet buiten beschouwing te laten. De incidentele salarisverbetering bij ambtenaren is duidelijk groter dan in het bedrijfsleven, bij de huidige graad van geldontwaarding hebben de ambtenaren als enige groep een voor anderen onbereikbaar geworden pensioenvoorziening, en in een tijd van economische neergang vormen ambtenaren de enige groep die niet de dreiging van potentieel ontslag boven het hoofd hangt. Dergelijke materiële en immateriële overwegingen zouden een grotere rol kunnen spelen bij de bepaling van het inkomen uit actuele arbeid van de ambtenaren.

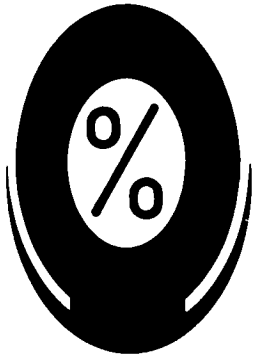
Met deze korte uitweiding komen we echter op het terrein van andere schrijvers in deze aflevering. Terug daarom naar de norm voor de lastenstijging van de collectieve sector als geheel. Aanvaarding van deze norm leidt zonder twijfel tot een geringere groei van de collectieve sector dan bij „ongewijzigd” en „afgesproken” beleid het geval zou zijn. Het is echter van het grootste belang in dit verband onder ogen te zien *dat zonder een dergelijke afzwakking van de toename in gemeenschapsvoorzieningen een herwaardering eveneens noodzakelijk zal blijken*. Een reële groeivoet van het nationaal inkomen, die lager is dan de 3¼%, waarvoor de 1%-norm op haar beurt voorwaarde is, zou onherroepelijk aantasting van de gemeenschapsvoorzieningen betekenen, eventueel meer werkloosheid en minder beschikbaar inkomen voor allen.

V. Halberstadt
C. A. de Kam

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Beslissingsprocedures van de produktie

Systeem Dynamica als hulpmiddel bij het opstellen van
aggregaatplannen voor de produktie (II)

DRS. J. JOELE*

In het vorige artikel in ESB van 3 september jl. werd een globaal overzicht gegeven van de ontwikkeling van de Systeem Dynamica (SD), en werd een globale vergelijking gemaakt tussen de toepassingsmogelijkheden bij de planning en beheersing van organisaties van systeem-dynamische modellen enerzijds en analytische, optimaliserende methoden anderzijds. In dit artikel zullen we proberen de gebruiksmogelijkheden van SD te illustreren aan de hand van een eenvoudig voorbeeld. Eerst echter, zullen we een aantal elementen, die bij het construeren van een SD-model een rol spelen, nader toelichten.

1. Het construeren van een SD-model

Bij het construeren van een systeem-dynamisch model kunnen, globaal gesproken, drie fasen worden onderscheiden:

1. het vaststellen van de grenzen en het aggregatieniveau van het model;
2. het bepalen van de structuur van het model;
3. het bepalen van de modelparameters.

Deze fasen in het constructieproces zullen elk kort worden toegelicht.

Ad 1. Zoals het geval is bij elke modelconstructie, moet uit de totale werkelijkheid allereerst een zodanig stukje worden afgescheiden dat gegeven het te besturen probleem een weergave van de werkelijkheid kan ontstaan, die enerzijds voldoende handzaam en overzichtelijk is, maar anderzijds voldoende realiteitsgehalte bezit om betrouwbare resultaten op te kunnen leveren. De wijze waarop dit abstractieproces wordt uitgevoerd 1) is van grote invloed op de validiteit van het model, die overigens vanzelfsprekend alleen beoordeeld mag worden in relatie tot het doel dat het model moet dienen 2).

In de Systeem Dynamica wordt gewerkt met afbeeldingen van het reële systeem in de vorm van gesloten systemen, d.w.z. dat alle factoren die geen deel uitmaken van het model geacht worden niet zowel door het gedrag van het weergegeven systeem te worden beïnvloed, als daarop invloed uit te oefenen. Deze, op zich per definitie irrealistische vooronderstelling, behoeft in de praktijk geen onoverkomelijke beper-

king in te houden voor het toepassen van Systeem Dynamica, mits in het model alle variabelen zijn opgenomen, die gegeven de specifieke probleemstelling en planhorizon, als endogeen moeten worden beschouwd. Dat betekent, dat bij het maken van een model van een bepaalde organisatie, ook die factoren, die enerzijds door het gedrag van de organisatie worden beïnvloed en anderzijds dat gedrag kunnen beïnvloeden (bijv. het aantal afnemers van een bedrijf) als modelvariabelen moeten worden ingebouwd.

Ad 2. Voor het structureren van een systeem-dynamisch model wordt gebruik gemaakt van drie typen variabelen, te weten niveauvariabelen (levels) beslissingsvariabelen (rates) en hulpvariabelen (auxiliaries) en van parameters (constants).

De niveau- of toestandsvariabelen in het model beschrijven de toestand waarin een systeem zich op elk willekeurig moment bevindt, als resultante van de activiteiten die zich daarvoor binnen het systeem hebben afgespeeld. Mathematisch gesproken, de niveauvariabelen verkrijgen hun waarde door integratie van de fysieke en informatiestromen die zich gedurende bepaalde tijdsintervallen in het systeem voordoen.

De beslissingsvariabelen reguleren de stroomsnelheden in het systeem, d.w.z. zij bepalen richting en omvang van de activiteiten, waardoor de toestand van het systeem vervolgens verandering zal ondergaan.

De hulpvariabelen worden gebruikt, om het besluitvormingsproces, dat de waarde van de beslissingsvariabelen moet bepalen, zo verfijnd mogelijk te

kunnen weergeven. Met deze hulpvariabelen kan men het informatie-systeem en de beslissingsprocessen in detail representeren.

Ad 3. De laatste fase in de constructie van een systeem-dynamisch model omvat het bepalen van de juiste parameters. Hoewel deze fase in de praktijk vaak één der meest tijdrovende is, betreft het hier een algemeen probleem van modelconstructie, dat we in het bestek van dit artikel verder gemakshalve ongemoeid laten.

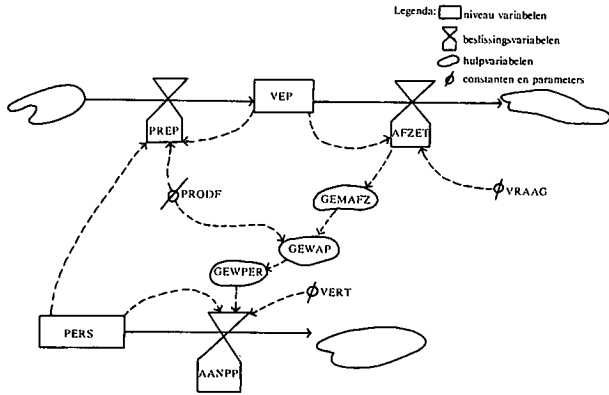
2. Een voorbeeld

Tot besluit van dit artikel zullen we proberen de constructie en gebruiksmogelijkheden van een systeem-dynamisch model aan de hand van een voorbeeld te illustreren. Het gekozen voorbeeld is uitermate simpel. Dat heeft het nadeel, dat de mogelijkheden van systeem-dynamica niet geheel uit de verf komen; maar de voordelen — duidelijkheid en overzichtelijkheid voor niet-experts — hebben we zwaarder laten wegen.

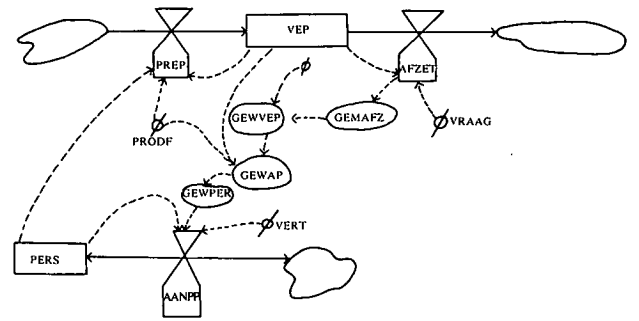
Het voorbeeld 3) betreft een bedrijf dat tracht de produktiesnelheid (PREP) in elke periode zo goed mogelijk af te stemmen op de vraag (VREP), en daarbij de fluctuaties in de voorraad (VEP) tot een minimum te beperken. De bedrijfsleiding maakt daarbij gebruik van de mogelijkheid het personeelsbestand (PERS) te variëren. In de uitgangssituatie, weergegeven in figuur 3a, geschiedt dit door het feitelijke personeelsbestand geleidelijk (via de vertraging VERT) aan te passen (AANPP) aan de

* De auteur is sinds kort medewerker van de nieuwe Interfaculteit Bedrijfskunde aan de RU te Groningen. Voordien was hij medewerker bij de vakgroep Bedrijfseconomie, sectie Organisatie en Leiding, te Groningen.
1) Men zie ook A. Bosman, *ESB*, 8 mei 1974.
2) Hoe vanzelfsprekend dit ook lijkt, veel van de kritiek op het wereldmodel, bijvoorbeeld, is gebaseerd op toetsing aan de hand van doelstellingen en pretenties, die de opstellers nooit voor ogen hebben.
3) Gedeeltelijk gebaseerd op J. J. Ginzberg, *Workforce control project*, MIT.

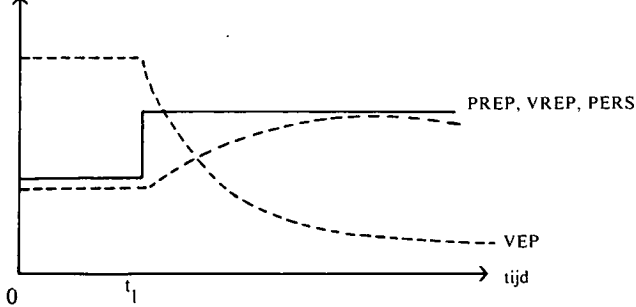
Figuur 3a.

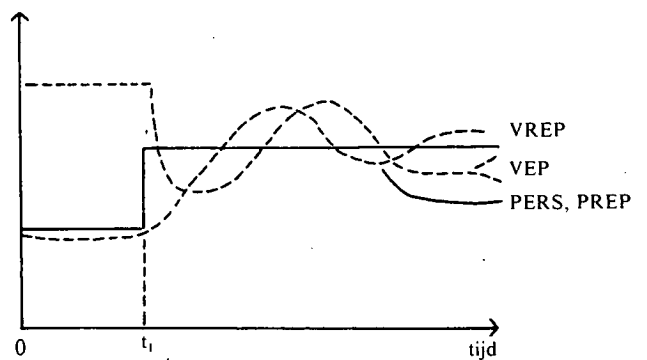
Figuur 3b

Figuur 4a

Figuur 4b

gewenste omvang van het personeel (GEWPER). Het gewenste personeelsbestand is gebaseerd op de gemiddelde afzetsnelheid gedurende de afgelopen perioden (GEMAFZ) en de productiesnelheid per werknemer (PRODF). Zolang de vraagsnelheid, die geheel exogeen wordt verondersteld, constant blijft zal dit bedrijfssysteem vanzelfsprekend in evenwicht verkeren.

Indien de vraagsnelheid echter aanzienlijk toeneemt, bijvoorbeeld als gevolg van een niet-verwachte, omvangrijke order, verloopt de aanpassing van het productiesysteem aan de nieuwe situatie in het beschreven besluitvormingskader niet geheel bevredigend, zoals figuur 4a laat zien.

Tussen 0 en t_1 is het systeem in evenwicht. Op t_1 doet zich de verhoging van de vraagsnelheid voor. Het personeelsbestand wordt aangepast, maar ten gevolge van de aanpassingsvertragingen bereikt de daarop gebaseerde productiesnelheid pas na geruime tijd een zodanig niveau, dat op het niveau van de nieuwe vraag kan worden geproduceerd. In de tussentijd is zolang mogelijk aan de vraag voldaan door uit voorraad te leveren.

Hoewel dit model, na de evenwichtsverstoring vrij snel een nieuw evenwicht bereikt, is het onbevredigend, dat het voorraadniveau niet wordt hersteld. Omdat de bedrijfsleiding het handhaven van een zo stabiel mogelijke voorraad, waarvan de omvang evenredig moet zijn met de gemiddelde afzetsnelheid, gewenst acht, wordt onderzocht of het toepassen van een andere beslissingsregel met betrekking tot de aanpassing aan veranderingen in de vraag voorkeur

verdiend.

In figuur 3b is een alternatief geschetst. De gewenste voorraad (GEWVEP) is een functie van de gemiddelde afzet (GEMAFZ) via de gewenste voorraadfactor (GEWVF). Vergelijking van de gewenste en werkelijke voorraad geeft dan de basis voor het aanpassen van het personeelsbestand, hetgeen overigens op analoge wijze gebeurt als in de uitgangssituatie. In figuur 4b is weergegeven wat het effect is van het toevoegen van deze negatieve terugkoppeling.

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Bedrijfseconomie van de Rijksuniversiteit te Groningen

Ten gevolge van de aanpassingsvertragingen ontstaan oscillaties, die echter in dit model tamelijk snel worden gedempt, waardoor na korte tijd een nieuwe evenwichtssituatie wordt bereikt; in deze versie worden zowel het personeelsbestand en de productiesnelheid, alsook de voorraad beter aangepast aan de nieuwe vraagsnelheid.

Het is duidelijk, dat in dit voorbeeld werd afgezien van vele factoren die een probleemstelling gewoonlijk aanzienlijk complexer doen zijn. Doel was echter uitsluitend erop te wijzen, dat het testen van gedragspatronen van een organisatie onder verschillende exogene omstandigheden belangrijke indicaties kan geven, die bruikbaar zijn bij het plannen en sturen van organisaties. Dat geldt vooral ook bij het opstellen van aggregaatplannen, en het bepalen van beslissingsregels

met betrekking tot de verzameling instrumenten die bij het afstemmen van productie- en vraagsnelheid kunnen worden gebruikt.

J. Joele

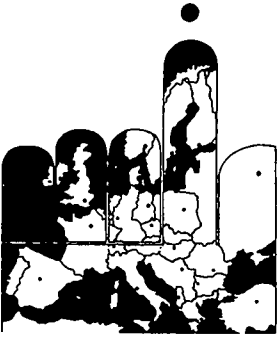
ESB

Mededeling

Energie: nu en morgen

Op donderdag 23 oktober a.s. organiseert het werktuigbouwkundig studiegenootschap „Isaac Newton” in het kader van haar tweede lustrum een symposium met als thema: „Energie: nu en morgen”. Lezingen worden verzorgd door: Drs. R. F. M. Lubbers: Inleiding; Prof. Dr. W. van Gool: Interactie tussen onderzoek en beleid; Prof. Ir. D. G. H. Latzko: Opties voor de energievoorziening voor de korte en middellange termijn (tot 1990); Mr. D. H. Broadbent: De toekomst van kolen in Groot-Brittannië; Prof. Ir. C. W. J. van Koppen: Zonne-energie voor huisverwarmingdoeleinden; Dr. J. Quakernaat: Aspecten van het gebruik van waterstof bij de toekomstige energievoorziening. De discussies zullen worden geleid door Prof. Ir. W. Draijer.

Aanvang: 10.30 uur. Plaats: Collegezaal C-101 in het gebouw der Werktuigbouwkunde van de Technische Hogeschool Twente, Campus Drienerlo, Enschede. Informatie en inschrijving (voor 7 oktober a.s.) bij: Lustrumcommissie „Isaac Newton”, Afdeling der Werktuigbouwkunde, TH Twente, tel.: (053) 89 41 52.

Literatuurkroniek

EUROPA INSTITUUT LEIDEN

Louis Baeck: Europa zwanger van Amerika. Antwerpen-Amsterdam, 1974, 134 blz., f. 12,50.

In dit boek analyseert de Leuvense hoogleraar in de economie Louis Baeck de verhouding tussen West-Europa en de Verenigde Staten van Amerika. Na de tweede wereldoorlog nam Washington het leiderschap in de wereld met geestdrift op. Baeck noemt dit het tijdperk van het Amerikaanse rijk. Volgens hem oefenen de Verenigde Staten in de kernlanden van hun invloedssfeer (West-Europa, Japan, Canada) hun hegemonie op een heel karakteristieke manier uit, nl. op vreedzame wijze en door middel van structuren (intergouvernementele instellingen) en organisaties (industriële ondernemingen, culturele penetratie enz.). In de gastlanden gaan deze instellingen en organisaties mettertijd een eigen leven leiden en wekken er veranderingsprocessen op.

Baeck stelt de vraag centraal, wat de wisselwerking is tussen de (externe) machtsverhoudingen en de (interne) veranderingsprocessen in de hoog-industriële, westerse samenlevingen. Meer bepaald gaat het hem om de vraag, welk stempel de Verenigde Staten vanuit hun machtsoverwicht op het sociaal-economische systeem van West-Europa drukken. Anders gezegd: het gaat hem om het spanningsveld tussen de Verenigde Staten en hun bondgenoten, dus het spanningsveld west-west. Daarbij gaat het volgens Baeck om een complex probleem, dat door middel van een synthetische analyse het onderling verband tussen de verschillende deelverschijnselen — zoals muntsysteem, handelspolitiek, investeringspolitiek, verdedigings-systeem enz. — aantoot en verheldert.

In deze analyse kan volgens hem het louter materiële element — zoals het imperialisme van de dollar, de beheersing van de energiemarkt, de Amerikaanse industriële ondernemingen enz. — geen bevredigende verklaring bieden. Hij lanceert de stelling dat de hegemoniale greep van de VS zich slechts kan bestendigen in de mate dat deze zich tegelijkertijd ook uitstrekt tot de „bovenbouw”,

nl. het kwalitatieve domein van research en onderwijs, de wereld van de communicatiemedia en andere „beeldvormers”. „De amerikanisering voltrekt zich dus niet alleen in de materiële sfeer. Ze voltrekt zich vooral ook in het domein van de geest: in de manier waarop wij de wereld benaderen en in de wijze waarop wij ons toekomstig ontwikkelingsmodel concrete vorm en gestalte geven. Hierin verschilt het hegemoniale apparaat van de naakte overheersing en/of van het imperialisme. De uitoefening van de hegemonie kan niet herleid worden tot louter overheersing. Het is tevens en vooral 'leiding' geven. Zo niet komt de hegemonie op de duur in het gedrang. In de hegemoniale structuur worden de naakte overheersingsposities zoveel als mogelijk omgesmeed naar geruisloze en vreedzame penetratietechnieken: door het overplanten van de Amerikaanse productie-, denk- en levensstijl. De hegemonie kan zelfs tot een wrijvingsloos proces uitgroeien, op voorwaarde dat ze bij de partner gaandeweg een aanvaarde afhankelijkheid bewerkt” (blz. 14).

De analyse van dit pamflet spreekt de lezer gemakkelijk aan. Met vlotte pen beschrijft Baeck de ontwikkeling na de tweede wereldoorlog. Daarbij slaagt hij erin, zich kritisch tegenover de machtsuitoefening van de Verenigde Staten op te stellen zonder zich te laten meeslepen door een gevoelsgeladen anti-americanisme. Naar zijn oordeel zou een stuurloos varen in het kielzog van Washington voor Europa op lange termijn fataal worden. Europa zou een eigen koers moeten varen, die het toelaat een eigen ontwikkelingsmodel te ontwerpen. „Maar vooraleer men dit ontwikkelingspatroon kan ontwerpen en in de publieke opinie maatschappelijk verankeren, zal er nog heel wat scheppend werk in de bovenbouw vereist zijn. Europa zal een ontwikkeling moeten ontwerpen die vrijheid weet te koppelen aan billijk verdeelde (maatschappelijk zowel als regionaal) welzijns groei” (blz. 98).

In een slothoofdstuk over de energie- en grondstoffencrisis voert Baeck een pleidooi voor een omschakelingsstrate-

gie van West-Europa, dat gelijkenis vertoont met de idee van een Civiel Europa van de huidige Nederlandse regering.

P. Troberg: Het bankwezen in de Europese Gemeenschap. Serie Bank- en Effectenbedrijf nr. 7, Deventer, 1975, 132 blz.

In dit boekje wordt een eenvoudige schets gegeven van de structuur van het bankwezen in elk der lidstaten van de EG. De schrijver is verbonden aan de Diensten van de Europese Commissie en houdt zich als zodanig bezig met de harmonisering van het bankrecht.

Europäische Wirtschaftspolitik: Programm und Realität. Europa Union Verlag, Bonn, 1973, 538 blz.

Dit omvangrijke boekwerk is ontstaan naar aanleiding van de Parijse topconferentie van oktober 1972. Op deze conferentie werd een program van actie opgesteld dat het integratiestreven moest verdiepen en versnellen. Met deze publikatie werd door het Hamburgse Institut für Wirtschaftsforschung en het Institut für Europäische Politik te Bonn beoogd, voor de belangrijkste terreinen van de EG een balans van succes en mislukking op te maken, de problemen en moeilijkheden van het streven naar eenwording te schetsen en een uiteenzetting te verschaffen over de toekomstige taken en een program voor de EG.

Achtereenvolgens worden de volgende onderwerpen behandeld: economische en monetaire unie, sociale en inkomenspolitiek, regionaal beleid, landbouwpolitiek, industriepolitiek, beleid op het terrein van onderzoek en ontwikkeling en de handelspolitiek. Een inleidende beschouwing van Dieter Gehrmann vat alle aspecten samen.

Vermeldenswaard zijn de alternatieven die Hans-Eckart-Scharrer opstelt aan het slot van zijn bijdrage „Europäische Wirtschafts- und Währungsunion; Pragmatismus ohne politisches Kon-

zept". *Alternatief I* behelst het voortgaan op de ingeslagen pragmatische weg. *Alternatief II* is een uitwerking van de visie der z.g. monetaristen. Er zijn twee varianten van dit alternatief, nl. het in het leven roepen van een Europese „parallelvaluta” naast de valuta's der lidstaten en het tot stand brengen van een gemeenschappelijk systeem van centrale banken waaraan bevoegdheden t.a.v. geld- en kredietpolitiek worden opgedragen. Scharrer acht dit alternatief thans weinig realistisch. In *Alternatief III* gaat het om een economische unie zonder monetaire unie. Door een minder vergaande doelstelling houdt men de weg naar het verderliggende doel, nl. een economische en monetaire unie, open en ontstaat de mogelijkheid dat de minder vergaande doelstelling zal worden gehaald.

J. Micallef: The European company. A comparative study with English and Maltese company law. Universitaire Pers Rotterdam, 1975, 765 blz., f. 49,50.

Zoals de titel al aangeeft, bevat dit werk een vergelijking van het Ontwerp-Statuut voor een Europese vennootschap met het Engelse en Maltese vennootschapsrecht. Het wekt wellicht enige bevreemding dat vergeleken wordt met Maltees recht. De reden hiervoor is op de eerste plaats dat de auteur hoofd is van de afdeling handelsrecht aan de Koninklijke Universiteit van Malta. Voorts is het Maltese vennootschapsrecht geïnspireerd enerzijds op de Code Napoleon en anderzijds op het Engelse recht. Ook het Ontwerp-Statuut voor een Europese Vennootschap draagt belangrijke sporen van deze twee rechtsstelsels.

Naast de vergelijking tussen de verschillende rechtsstelsels is het boek ook belangwekkend voor de analyse van het Ontwerp-Statuut van de Europese Vennootschap. De auteur heeft zich echter beperkt tot die bepalingen van het Ontwerp-Statuut die handelen over de structuur van de Europese Vennootschap, terwijl speciale aandacht wordt besteed aan het interessante probleem van het medebeslissingsrecht. Zo behandelt de schrijver achtereenvolgens de volgende onderwerpen: de ontwikkeling van het idee van de Europese vennootschap, het karakter ervan, de wijze waarop een Europese vennootschap tot stand kan komen, het kapitaal, het beheer en de controle daarop. Tot slot volgen nog hoofdstukken over het medebeslissingsrecht, de jaarrekening en de bepalingen in het Ontwerp-Statuut over concernverhoudingen.

Aangezien het boek grotendeels is geschreven in 1973, konden de discussies in het Europese Parlement in de loop van 1974 er niet in worden verwerkt, laat staan de wijzigingen die de

Macro-economische kerngegevens

	1973	1974	1975	1976
<i>Veronderstellingen</i> mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in %				
Externe data				
Volume wereldinvoer (herwogen) ..	12	4	-5	8
Invoerprijspeil (in gld.)	7,5	34	4	3
Concurrerend uitvoerprijspeil (in gld.)	4,5	19	6,5	5
Loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie in het buitenland (in gld.)	2	8	10,5	3
Effectieve koers van de gulden t.o.v. de concurrenten op buitenlandse markten	5,5	6	3,5	0
t.o.v. de leveranciers	3	4,5	2,5	0
Overige veronderstellingen				
Overdrachten door de overheid (bruto)	17	14	25	18
Waarde materiële overheidsconsumptie	9,5	14	22,5	11,5
Waarde overheidsinvesteringen ...	-0,5	8	15	14
Volume investeringen in woningen .	2	-12,5	-12,5	-3
Arbeidstijdverkortung (zonder overwerk)	1,5	2	2	1,5
Liquiditeitsquote a) (ultimo)	35,5	38	38	40
Resultaten				
Volume particuliere consumptie	3	2,5	2,5	3
Volume bruto-investeringen bedrijven (excl. woningen)	12	-0,5	-7	-5
Volume materiële overheidsbestedingen b) (waaronder investeringen) ..	-5,5 (-10)	-4,5 (-5)	8 (4,5)	3,5 (4)
Volume goederenuitvoer	14	2,5	-5	9
Volume goedereninvoer	13	-0,5	-4,5	7,5
Volume bruto nationaal produkt ...	4,5	3	-2,5	3,5
Productievolume in bedrijven	4,5	3	-2,5 à -3	4
Loonsom per werknemer in bedrijven	15,5	16	13,5	9,5 à 10
Prijspeil particuliere consumptie ...	9	10	10,5	8,5
Prijsindex gezinsconsumptie (werknemersgezinnen)	8	9,5	10	7,5 à 8
Prijspeil goederenuitvoer	6,5	28,5	7	4,5
Arbeidsproductiviteit in bedrijven (incl. zelfstandigen)	4,5	3,5	-1	4,5 à 5
Loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie	7	13	15,5	1,5
Reëel vrij beschikbaar inkomen (modale werknemer)	2	3	3	0 à 0,5
Reële arbeidskosten	6,5	7	3,5	3
niveaus				
Saldo lopende rekening van de betalingsbalans (mrd. gld.)	5,6	4,5	4	7
Voorraadvorming (mrd. gld.)	2,3	4,3	0	3,3
Werkloosheid (1.000 personen)	117	143	210	240
Arbeidsinkomensquote	81	83,5	85,5	82,5
Idem (gecorrigeerd) d)	88,5	91,5	95,5	94
Besparingen a)	21	20	15,5	16,5
Financieringssaldo overheid (transbasis a)	-1,3	-1,3	-5,2	-5,5
Belastingdruk a)	30,4	31,1	30,1	30,4
Sociale premiedruk a)	18,7 c)	19,9 c)	20,6	20,4
a) In % van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen. b) Omvat overheidsinvesteringen en -consumptie (excl. lonen en salarissen). c) Incl. opslag t.b.v. Fonds Voorheffing Pensioenvoorziening. d) Er is gecorrigeerd voor mijnbouw, openbaar nut en woningexploitatie. Bron: <i>Macro Economische Verkenning 1976</i> .				

Commissie dit jaar naar aanleiding van die discussies in het Ontwerp-Statuut heeft aangebracht.

Met deze onvermijdelijke tekortkomingen in gedachten is het toch een bijzonder waardevolle studie. De literatuur over de Europese Vennootschap is hiermede verrijkt met een heldere analyse van de bepalingen van het Ontwerp-Statuut. Dat daarbij op een grondige wijze wordt vergeleken met het Engelse recht, is voor de geïnteresseerde lezer alleen maar meegenomen.

Jack W. Aarts: Antitrust policy versus economic power. Stenfert Kroese, Leiden, 1975, 442 blz., f. 69.

Economische macht, fusies van ondernemingen, monopolieposities zijn onderwerpen die de laatste tijd in Europa veel worden besproken. In vele landen is er al wetgeving op dit gebied ingevoerd (bijv. Duitsland, Engeland) of worden daartoe voorbereidingen getroffen (bijv. Nederland). In de EG verheugt dit onderwerp zich sinds het Continental-Can-arrest en de ontwerp-verordening fusiecontrole in een zeer levendige discussie. In de Verenigde Staten kent men echter al sinds het begin van deze eeuw een wet die dit terrein bestrijkt. Deze wet heeft aanleiding gegeven tot een zeer uitgebreide jurisprudentie.

Aarts vangt zijn boek aan met een theoretische, economisch getinte beschouwing over concentratie van ondernemingen en economische macht. Dit deel van zijn studie, dat drie hoofdstuk-

ken omvat, vormt de basis voor de rest van het boek. In dit deel komen zaken aan de orde als factoren die de ondernemingsgroei bepalen, criteria voor marktafbakening, methoden om machtsposities te bepalen en waardering van fusies.

In deel 2 onderzoekt Aarts de omvangrijke Amerikaanse rechtspraak ten aanzien van monopolies, oligopolies en fusies. Het Amerikaanse recht is voor deze bestudering gekozen omdat men daar zo'n grote ervaring heeft opgedaan met betrekking tot wetgeving inzake concentraties van ondernemingen. Bovendien kan van de Amerikaanse ervaring op dit punt in Europa veel worden geleerd: welke problemen men kan ontmoeten en welke gevolgen bepaalde oplossingen met zich meebrengen. Voorts zal de toenemende vervlechting van de Amerikaanse en Europese economieën dwingen in de richting van een zekere coördinatie tussen het Amerikaanse en Europese mededingingsbeleid.

Het derde deel van het boek behandelt de grenzen van het mededingingsbeleid om het concentratieproces te beperken. Dit wordt bekeken vanuit twee gezichtspunten. Allereerst wordt uit de Amerikaanse praktijk de conclusie getrokken welke invloed het mededingingsbeleid op de mededinging daar heeft gehad. Tot slot wordt dan gekeken welke, eventueel andere, beleidsinstrumenten noodzakelijk zijn om ongewenste concentratie-ontwikkelingen tegen te gaan.

Het valt op dat Aarts het Amerikaanse stelsel van controle achteraf op ongewenste concentratieverschijnselen

ondoeltreffend acht. Deze conclusie is niet onbelangrijk gezien in het licht van de discussie die op Europees niveau wordt gevoerd over een vorm van fusiecontrole. Aarts opteert duidelijk voor een voorafgaande goedkeuring voor zware fusies met een aanmeldingsplicht voor de lichte. Het is in zijn visie van het grootste belang dat de administratie weet welke fusies worden aangegaan, zodat zij eventueel snel kan ingrijpen.

Aan het slot van het laatste hoofdstuk is een korte paragraaf te vinden over het Europese mededingingsbeleid inzake fusies. Naar onze mening had deze bespreking wel iets uitvoeriger kunnen zijn. Al is de Europese praktijk niet zo veelomvattend als de Amerikaanse, zij heeft wel enige interessante beslissingen voortgebracht (bijv. Continental Can, Zoja-CSC/ICI).

De ontwerp-verordening fusiecontrole wordt door Aarts over het algemeen goed ontvangen. Met name verdedigt hij de termijn van negen maanden waarbinnen de Commissie op een verzoek tot goedkeuring van een fusie moet beslissen. In de literatuur wordt deze termijn over het algemeen veel te lang gevonden. Aarts vindt de voordelen van een voorafgaande goedkeuring met een grondig onderzoek van de voorgenomen fusie echter belangrijker dan de nadelen die een zo lang wachten voor de ondernemingen medebrengt.

Al met al heeft Aarts een interessant werk geschreven, dat verdient te worden gelezen door al wie met fusies en fusiecontrole te maken heeft.

Europa Instituut Leiden

Drs. Th. Goossen, Mr. A. R. Koops en Drs. W. Koops: Geld en gedrag. Instituut voor Economische en Industriële Bedrijfsadviezen BV, Rotterdam, 1974, 174 blz., f. 17,20.

Volgens het voorwoord is het boek bedoeld om „een breed aantal in de economie geïnteresseerden te bereiken” en wel „speciaal degenen die door al of niet gegronde vrees zich van wiskunde afwendden”. Het is de bedoeling dat een schematisch overzicht van de basisstof wordt gegeven, maar er is niet gestreefd naar volledigheid. In 125 bladzijden worden achtereenvolgens behandeld: micro-economie, geld en macro-economie. Het boek bevat verder nog een twintigtal opgaven, een aantal eindexamenopgaven VWO, een wiskundige appendix en een aantal wetteksten (zo-

als een aantal artikelen uit de Bankwet).

De behandeling van de micro-economie bevat het gebruikelijke overzicht van het consumenten- en producentengedrag. Eerst wordt het betoog door middel van een grafische analyse opgebouwd, daarna herhaald door een algebraïsche weergave. In dit gedeelte wordt de behandelde stof vrij technisch en zeer beknopt weergegeven. Uitgebreide toelichtingen op de gebruikte wiskunde ontbreken. Enkele voorbeelden: „Verandert het inkomen, dan heeft dat invloed op de hoeveelheden die ge-

kocht kunnen worden, zowel van goed A als van goed B, b.v.: $150 = 4Q_A + 5Q_B$ (fig. 2, lijn III). De budgetlijn verschuift dan, logischerwijs, evenwijdig” (blz. 2); „Veronderstel een nutsfunctie voor een consument is: $U = 4(Q_A + 1)^{0.5} (Q_B + 1)^{0.5} - 5$. Waarom deze functie deze vorm heeft, laten we terzijde” (blz. 8); het differentiëren van een ongespecificeerde nutsfunctie wordt zonder enige toelichting in een voetnoot afgedaan (blz. 12).

In het gedeelte over „het geld” komen onder meer aan de orde de ontwikkeling van het chartale en girale geld, de soorten liquiditeiten, de veranderingen in de liquiditeitenmassa en de klassieke en de Keynesiaanse interesttheorie, De Nederlandsche Bank, wisselkoersen en de betalingsbalans. Dit gedeelte is zeer beknopt geschreven. De basisbegrippen komen daardoor niet erg uit de verf. Zo ontbreekt de definitie van de maatschappelijke gelddoelmatigheid (blz. 62). Over de „speculatie- en voorzorgkas” uit de Keynesiaanse theorie wordt bijvoorbeeld opgemerkt: „Bij een hoge rente is het te kostbaar om een grote speculatiekas aan te houden”. Een voor

goed begrip noodzakelijke verwijzing naar verwachtingen omtrent de ontwikkeling van de rentestand ontbreekt geheel.

De hoofdstukken over de macro-economie bevatten een inleiding in de Nationale Rekeningen, statische en dynamische vraagmodellen, iets over economische groei en inkomensverdeling. Aan de overheid wordt vrij uitvoerig aandacht besteed. Het geheel wordt besloten met de behandeling van een eenvoudig IS-LM-model (zonder deze naam overigens te noemen). Dit gedeelte bevat een aantal onnauwkeurigheden en men treft er af en toe merkwaardig taalgebruik aan. Een paar voorbeelden:

"Bij overvloedige werkgelegenheid — gunstig voor de werknemers — stijgen de lonen en daarmee de prijzen. Voor zover de prijsstijging niet reëel is, gaat dit ten nadele van talloze spaarders die hun spaargeld zien ontaarden" (blz. 92).

Wat zou onder een „reële prijsstijging” worden verstaan? Op bladzijde 95 wordt in een vraagmodel $Y = C + I$ een „definitie-vergelijking of identiteit” genoemd. Hier worden een evenwichtsvoorwaarde uit een analytisch model en een boekhoudkundige gelijkheid uit de Nationale Rekeningen door elkaar gehaald. Het „acceleratieprincipe” van de investeringen (blz. 104) wordt geïllustreerd aan de hand van $I(t) = 0,1.C(t-1) + I(0)$, terwijl kenmerkend voor het „acceleratieprincipe” juist is, dat het niveau van de investeringen wordt verklaard uit veranderingen in de bestedingen. Op dezelfde bladzijde wordt de lezer nauwelijks geholpen bij het oplossen van een dynamisch model bestaande uit zeven vergelijkingen.

De drie gedeelten van het boek overziende ben ik van mening dat de schrijvers er niet in zijn geslaagd voor „speciaal degenen die door al of niet gegronde vrees zich van de wiskunde afwendden” een schematisch overzicht te geven van de basisstof. Daarvoor is er te weinig aandacht besteed aan een zorgvuldige en uitgebreide toelichting op de gehanteerde wiskundige technieken. Afgezien hiervan is de weergave van de diverse economische theorieën op een aantal plaatsen onnauwkeurig te noemen en worden deze op een dermate beknopte wijze weergegeven dat kan worden betwijfeld of dit boek tot voldoende begripsvorming zal bijdragen.

F. A. J. van den Bosch

Instituut voor bestuurswetenschappen: Onderzoek naar de bestuurlijke organisatie. Deel 2, eindrapport. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1975, 659 blz., f. 25.

Bevat de uitkomsten van een onder-

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

zoek naar de toekomstige positie van provincie, gemeente en gewest, zowel onderling als ten opzichte van het Rijk en ten opzichte van de burgers. In 1972 is er reeds een literatuurrapport verschenen. De eerste drie hoofdstukken van het eindrapport zijn vooral gericht op het heden. Hierin wordt een beeld gegeven van de huidige bestuurlijke organisatie en de daarbij gesignaleerde knelpunten, alsmede een samenvattend overzicht van de denkbeelden over bestuurlijke reorganisatie. In hoofdstuk 4 worden de doeleinden van het bestuur ontwikkeld en middelen aangegeven, waarmee die doeleinden moeten worden verwezenlijkt. Tevens worden er in dit hoofdstuk kwaliteitseisen ontwikkeld, die aan het openbaar bestuur gesteld moeten worden uit een oogpunt van democratie en doelmatigheid. In het afsluitende hoofdstuk 5 worden met behulp van de in de voorgaande hoofdstukken aangedragen bouwstenen ontwikkelingsmogelijkheden voor de bestuurlijke organisatie aangegeven, waaruit de verantwoordelijke bestuursorganen een keuze kunnen doen. Het bevat aanbevelingen met betrekking tot de richting, waarin die keuze zich zou dienen te bewegen en belicht enkele consequenties daarvan. Ter ondersteuning en illustratie van de tekst is een groot aantal bijlagen toegevoegd. Ook is er een overzicht opgesteld van de sinds 1971 verschenen publikaties, die van belang zijn voor de problematiek van de bestuurlijke organisatie; dit laatste als aanvulling op het eerder verschenen literatuurrapport.

Education and working life in modern society. Organization for Economic Cooperation and Development, 1975, 44 blz.

Resultaten van een onderzoek naar de relaties tussen opleiding en werkgelegenheid. Enige conclusies zijn: de kwaliteit van arbeid houdt geen gelijke tred met de capaciteit en de aspiraties van de individuen; er zijn te veel benadeelde mensen (in het bijzonder jeugd en vrouwen); mensen hebben te weinig vrijheid met betrekking tot de keuze van opleiding, vrije tijd e.d.

Mr. P. M. G. de Lange: Van persoonlijke onderneming naar BV. Wie, waarom en hoe? Equity and Law Levensverzekeringen, Den Haag, 1975, 93 blz.

Bevat informatie voor degenen, die geconfronteerd worden met de vraag of ze hun persoonlijke onderneming niet moeten omzetten in een door een besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid (BV) gedreven onderneming, waarvan zij aandeelhouders worden. Op de volgende punten wordt wat dieper ingegaan: verschillen tussen de persoonlijke onderneming en de door een BV gedreven onderneming; bij welke ondernemers thans interesse bestaat voor het oprichten van een BV; welke motiveringen aan een omzetting ten grondslag liggen; de fiscale consequenties van een overgang naar een BV-vorm.

M. J. Mulkay: Vooruitgang in de wetenschap: een sociologische kijk op de ontwikkeling van de wetenschap. Serie teksten sociologie, Boom, Meppel, 1975, 68 blz., f. 9,90.

In dit boekje gaat de auteur na hoe nieuwe informatie wordt geproduceerd in de sociale processen binnen de onderzoeksgemeenschap en hoe leden in die gemeenschap ertoe komen de hen aangeboden informatie te aanvaarden of te verwerpen. Er worden uitsluitend onderzoeken besproken, die aan wetenschappelijke tijdschriften ter publikatie zijn aangeboden. Een aantal door Pasteur ingevoerde vernieuwingen worden besproken; hierbij wordt tevens aange- toond dat wetenschappelijke gemeenschappen vaak een sterke orthodoxie handhaven, zodat afwijkingen daarvan zelden worden aangemoedigd. Verder wordt er onder meer aan twee hoofdtypen van vernieuwing aandacht geschonken: die waarbij gevestigde wetenschappelijke orthodoxieën op revolutionaire wijze worden vervangen en die waarbij intellectuele migratie plaatsvindt. Tot slot besteedt de auteur aandacht aan het feit dat ten gevolge van de aard van de sociale communicatieprocessen belangrijke vernieuwingen zijn ontstaan aan de top en aan de basis van de wetenschappelijke statushiërarchie.

de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling planning en uitvoering (mnl./vrl.) vac. nr. 5-2531/0936

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Directie Bouwnijverheid

Taak: leiding geven aan de afdeling Planning en Uitvoering waaraan de volgende taken zijn opgedragen: opstellen van prognoses op korte en lange termijn t.a.v. de ontwikkelingen op het gebied van de bouwproductie, de bouwcapaciteit en de werkgelegenheid in de bouw mede gelet op internationale ontwikkelingen. Hiertoe ontwikkelen van statistische en dynamische modellen; streven naar de totstandkoming van een planning en programmering op middellange termijn van door de Rijksoverheid te verrichten bouwactiviteiten, rekening houdend met bouwplannen van lagere overheden en grote particuliere opdrachtgevers. Volgen van de uitvoering hiervan en evalueren van de resultaten; ten aanzien van bovengenoemde punten het adviseren over het te voeren beleid. Voorts het onderhouden van contacten en nauw samenwerken met de daarvoor in aanmerking komende ministeries, andere overheidsinstanties en het particuliere bedrijfsleven.

Vereist: doctoraal examen economie; ruime ervaring b.v.k. in overheidsdienst.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 5983,- per maand.

hoofd afdeling woningcorporaties (mnl./vrl.) vac. nr. 5-1340/0936

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Centrale Directie van de Volkshuisvesting, Directie Woningbouw

Taak: leiding geven aan de afdeling waaraan is opgedragen: rapporteren en adviseren omtrent plaats en functie van de woningcorporaties in het volkshuisvestingsbeleid (er zijn ca. 1000 woningcorporaties met een bezit van ruim een miljoen woningen); behandelen van vraagstukken op het terrein van toelating, organisatie, beleid en samenwerking van woningcorporaties; uitoefenen van het rijkstoezicht op de woningcorporaties krachtens de Woningwet.

Vereist: voltooide universitaire opleiding, b.v.k. doctoraal examen economie of Nederlands recht; ruime ervaring.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 5483,- per maand. Promotiemogelijkheid aanwezig.

wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 5-2542/0936

voor het Ministerie van Economische Zaken
t.b.v. het Centraal Planbureau

Taak: volgen, analyseren en opstellen van prognoses omtrent de ontwikkeling op korte en middellange termijn van de verkeers- en vervoerssector in Nederland in relatie tot de algemene macro-economische situatie.

Gevraagd: doctoraal examen economie met een in kwantitatief-economische richting en bij voorkeur ook t.a.v. vervoerseconomie gespecialiseerd studiepakket dan wel ervaring op dit terrein van onderzoek.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4307,- per maand. Promotiemogelijkheid tot max. f 4992,- per maand aanwezig.